

زمینه‌سازی تربیتی مهدویت

محمد احسانی*

چکیده

این مقاله نظر به اهمیت مسئله مهدویت که از مسائل مهم روز جامعه است، و ارتباط مستقیم با زندگی فردی و اجتماعی بشر دارد، موضوع مهدویت را با نگاه تربیتی بررسی کرده است. سه دیدگاه در باب مهدویت مطرح شده که با نقد دیدگاه برون‌دینی و درون‌دینی مبتنی بر نظریه غالب اهل سنت، دیدگاه درست به این موضوع با استناد به آیات و روایات تبیین شده است.

عمده هدف تحقیق اثبات اثربخشی مهدویت باوری در زندگی فردی و اجتماعی امروز جامعه انسانی بوده است که آثار اعتقاد به ظهور مهدی علیه السلام در پاسخ به اندیشه ناکارآمد جلوه دادن این باور، به خوبی تبیین شده است. این آثار تربیتی اقتضا می‌کند که مبانی رفتار مهدی علیه السلام در عصر ظهور نیز به لحاظ تربیتی بررسی شود و این کار با استناد به قرآن، سنت و سیره پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در این مقاله انجام گرفته است.

در این تحقیق از اسناد و مدارک با روش تحلیلی - توصیفی جهت نیل به هدف پیش‌گفته در فضای کتابخانه استفاده شده است. بدین طریق که اطلاعات موردنیاز از منابع مربوط به مهدویت، تعلیم و تربیت و تفاسیر قرآن کریم جمع‌آوری شده و با یافته‌های علوم تربیتی به تجزیه و تحلیل و استنتاج پرداخته است.

مهم‌ترین یافته‌های این تحقیق، اثبات نیاز جامعه امروز به مهدویت و دستیابی به وظایف تربیتی در سه گروه: فرد، خانواده و حکومت اسلامی نسبت به زمینه‌سازی ظهور مهدی علیه السلام است. نظر به این وظایف، همه مردم اعم از افراد، خانواده‌ها و نهادهای اجتماعی در ارتباط با زمینه‌سازی مهدویت مسئولیت دارند و باید به وظیفه‌شان عمل نمایند.

کلیدواژه‌ها: مهدویت، تربیت، زمینه‌سازی، اثر تربیتی، فرد، خانواده، حکومت، وظیفه تربیتی.

مقدمه

مهدویت نگرسته شود و تحقیقی هرچند مختصر در این مورد صورت گیرد.

به منظور روشن شدن ضرورت مطلب و نو بودن موضوع مقاله به چند اثر در باب مهدویت اشاره می‌کنم تا جنبه نوآوری نوشتار معلوم گردد. یکی از آثاری که در زمینه مهدویت نوشته شده کتاب ارزشمند **منتخب الاثر فی الامام الثاني عشر**، تألیف آیت‌الله لطف‌الله صافی گلپایگانی است. این کتاب روایات در باب مهدویت را از منابع شیعه و سنی جمع‌آوری کرده و اثر مفید و قابل استفاده است. **سودای روی دوست** از دیگر آثار مربوط به حضرت مهدی علیه السلام است که اخیراً توسط دکتر مرتضی آقانه‌رانی تدوین شده و به بررسی ارتباط، عوامل ارتباط، موانع ارتباط و سالکان خالص حضرت مهدی پرداخته است. **راه وصال** از دیگر کتاب‌هایی است که در زمینه مهدویت و راه رسیدن به محضر مهدی علیه السلام به رشته تحریر درآمده و برخی از وظایف مؤمنان در زمان غیبت را بیان کرده است. همچنین کتاب‌های دیگری^(۱) نیز در ارتباط با مهدویت وجود دارند که نیاز به ذکر آنها نیست. با مطالعه آثاری که تاکنون در زمینه منجی جهانی و موضوع مهدویت تدوین شده به این نتیجه رسیدیم که هیچ‌کدام از آنها با نگاه تربیتی به موضوع نپرداخته‌اند. اغلب این کتاب‌های تاریخ ولادت، غیبت صغری، غیبت کبری، نواب خاص، حکومت مهدی و امثال آن را از نظر روایات بحث کرده‌اند. بنابراین، نوآوری مقاله حاضر نسبت به آثار موجود در این است که با رویکرد تربیتی به موضوع مهدویت پرداخته و زمینه‌سازی ظهور را از نظر تربیتی در نهاد خانواده و جامعه به بحث کشیده است.

پرسش اصلی پژوهش در ارتباط با مهدویت این است که امروزه باور به ظهور مهدی علیه السلام چه آثاری در زندگی

مهدویت از مسائل اساسی روز در گذشته و حال بوده و هست و فراتر از افق زمان و مکان در هر شرایطی قابل بررسی می‌باشد؛ زیرا مهدویت ریشه در فطرت انسان دارد و با خمیرمایه وجود آدمی عجین گشته است. به گونه‌ای که در طول تاریخ، حتی پیش از اسلام اجمالاً مردم به منجی جهانی دل بسته بودند و امروزه نیز میلیون‌ها انسان محروم و مظلوم در انتظار آینده درخشان و فارغ از ظلم و ستم لحظه‌شماری می‌کنند. این آرزوی کهن و سابقه‌دار چه زمانی به آخر می‌رسد و آن عزیز دور از نظر، چه زمانی دل‌های پریشان را آرامش می‌بخشد؟ باید منتظر بود.

قرآن کریم نویدهایی به انسان می‌دهد که سرانجام خوبی پیش‌روی جامعه است، آینده مطمئن، با رفاه و آرامش، بدون اضطراب و دغدغه‌های فکری. چنین سرنوشتی در انتظار بشر است و این امر بی‌شک به دست مهدی موعود (عج) رقم خواهد خورد. رسیدن به مدینه فاضله امام مهدی علیه السلام همانند دیگر تحولات اجتماعی نیازمند آمادگی و زمینه‌سازی است که می‌بایست برنامه‌ریزی کرد و شرایط لازم را برای تحقق آن فراهم آورد. هرچند به صورت عام در باب منجی و مصلح جهانی و به صورت خاص درباره ظهور مهدی موعود آثار قلمی زیادی نوشته شده، به گونه‌ای که کتاب‌ها و مقالات قدیم و جدید در این موضوع قابل شمارش و بررسی نمی‌باشد. همچنین در زمینه شخصیت و صفات مهدی موعود، علائم ظهور، حکومت مهدی علیه السلام و امثال آن، منابع زیادی در اختیار است، ولی در خصوص زمینه‌سازی مهدویت و ظهور مهدی (عج) با نگرش تربیتی اثری تدوین نشده و از این نظر جای بحث و پژوهش دارد که با رویکرد تربیتی به موضوع زمینه‌سازی

مفهوم‌شناسی

تربیت

واژه «تربیت» از ریشه «رب» به معنای مالک و سرپرست^(۲) یا «ربو» به مفهوم زیادتى، رشد، نمو و نگه‌داری، آمده است.^(۳) هرچند واژه «تربیت» به این شکل در قرآن به کار نرفته، ولی مشتقات آن با هیئت‌های دیگر در آیات متعدد قرآن به کار رفته است که به نوعی تربیت به معنای اصطلاحی، یعنی پرورش جسمی و روحی و معنوی را می‌رساند. *راغب اصفهانی در مفردات* می‌گوید: «رب» در اصل تربیت به معنای ایجاد چیزی است به صورت تدریجی و گام به گام تا آن چیز به حد کمال مطلوب خود برسد.^(۴) *حسن مصطفوی در التحقیق فی کلمات القرآن الکریم* پس از نقل سخنان واژه‌شناسان، به این نکته اشاره می‌کند که ماده «رب» در اصل به معنای سوق دادن چیزی در جهت کمال و رفع نواقص، به شیوه زدودن و آراستن است. این مفهوم مصادیقی مختلف دارد و در باب اعتقادات، معارف، اخلاق، آداب و امثال آن کاربرد دارد.^(۵) بر این اساس، تربیت که مصدر باب «تفعیل» است و معنای فاعلی دارد، ارتباط نزدیکی با مفهوم «رب» پیدا می‌کند؛ زیرا به قول *راغب*، «رب» نیز مصدر است و مستعار برای فاعل؛ یعنی به مربی و کسی که فرایند تربیت را در عمل اجرا می‌کند، «رب» گفته می‌شود. هر جا واژه «رب» در قرآن به کار رفته به معنای تربیت‌کننده و پرورش‌دهنده است و این کلمه به صورت مطلق فقط بر خدای متعال اطلاق می‌شود.^(۶)

مهدویت

این کلمه به لحاظ واژه‌شناسی، از ریشه «هدی» گرفته شده و مصدر جعلی مهدی (اسم مفعول) به معنای «هدایت‌شده» است.^(۷) اصطلاح «مهدویت» به

انسان دارد؟ هریک از افراد، خانواده و حکومت اسلامی از نظر تربیتی چه وظایفی نسبت به زمینه‌سازی مهدویت دارند؟ سؤالات فرعی نوشتار عبارت‌اند از:

۱. دیدگاه درست نسبت به مهدویت کدام است؟
  ۲. مبانی تربیتی رفتار مهدی علیه السلام در حکومت عدل جهانی کدام‌اند؟
- دغدغه‌های زیادی نسبت به مسئله مهدویت وجود دارند، هم در افکار عالمان و اندیشمندان و هم در اذهان توده مردم و بخصوص نسل جوان. موافقان و مخالفان مهدویت، از دیر زمان در هر دو گروه بوده و هست و امروزه نیز در هر جای دنیا مشاهده می‌شود. دیدگاه‌هایی در باب مهدویت و انقلاب جهانی امام مهدی مطرح و در مراکز علمی مورد توجه است که هر فرهیخته‌ای را به تکاپو وامی‌دارد تا ضمن آشنایی با آن دیدگاه‌ها به نقد علمی و منصفانه آن بپردازد؛ چراکه نظریات علمی پیامدهای رفتاری به دنبال دارد و بازتاب آن، واکنش‌هایی را در اجتماع پدید می‌آورد و ممکن است به تحیر و سردرگمی برخی جوانان منجر گردد.
- نظر به طرح بحث و پرسش‌های موضوع، می‌توان گفت چهارچوب کلی تحقیق یک روند نظری - کاربردی دارد که بررسی دیدگاه‌ها، رابطه مهدویت با تربیت و تبیین مبانی تربیتی رفتار مهدی علیه السلام بخش نظری مقاله و بیان آثار تربیتی مهدویت‌باوری و وظایف تربیتی هر کدام از فرد، خانواده و حکومت نسبت به زمینه‌سازی مهدویت، بخش کاربردی آن را تشکیل می‌دهند.

روش انجام هر تحقیقی از این دست که اغلب با منابع و متون اسلامی سروکار دارد، روش اسنادی با استفاده از شیوه تحلیلی - توصیفی است که ظرف اجرای آن، فضای کتابخانه می‌باشد و نیازی به پژوهش میدانی و اطلاعات آماری ندارد.

جداگانه ادیان چشم‌پوشی نموده و به طرح کلی آنها اکتفا می‌کنیم. آنچه از متون دینی مربوط به ادیان مختلف مانند زرتشت، یهود، مسیحیت و حتی مکتب‌های غیردینی نظیر آیین هندو، بودا و امثال آن برمی‌آید، آن است که اندیشه منجی‌گرایی و باور به یک نجات‌دهنده در آخرالزمان وجه مشترک همه آن آیین‌هاست؛^(۱۱) چراکه امید به آینده بهتر جزو سرشت انسان است و در نهاد هر فرد وجود دارد. اگر امید به آینده نباشد، تحرک و فعالیتی نخواهد بود؛ در نتیجه، زندگی بشر از تعالی و پیشرفت بازمانده، دچار اختلال و به هم‌ریختگی می‌شود.

در آیین زرتشت به سه موعود اشاره شده که منظور از همه آنها موعود آخرالزمان است.^(۱۲) یهودیان که خود را پیروان حضرت موسای کلیم علیه السلام می‌دانند نیز منتظر موعودند. در کتب مختلف آنها به موعود اشاره شده و آمدن منجی کل را انتظار می‌کشند. یهودیان چون به حضرت مسیح علیه السلام ایمان نیاوردند، قطعاً منجی مورد اعتقاد آنها نیامده و در آخرالزمان خواهد آمد. در آیین یهود چهره سه منجی ترسیم شده است: مسیح علیه السلام، محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله و سلم و مهدی موعود علیه السلام.^(۱۳) دین مسیح به علت قرب زمانی به اسلام و ظهور مهدی علیه السلام، اشارات روشن‌تری به مهدویت دارد.^(۱۴) در یکی از اناجیل مورد قبول مسیحیان ضمن وصایای مسیح علیه السلام به شمعون آمده است: ای شمعون، خدای به من فرمود: «تو را وصیت می‌کنم به سید انبیا که بزرگ فرزندان آدم و پیمبر اُمّی عربی است و بیاید ساعتی که فرج قوی گردد و نبوت بسیار شود و مانند سیل جهان را برکند.»^(۱۵) از این وصیت برمی‌آید که دین مسیح آمدن پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله و سلم را تقویت‌کننده فرج نهایی می‌داند که همان ظهور حضرت مهدی علیه السلام می‌باشد.

نقد: آنچه از متون ادیان غیراسلامی نتیجه می‌شود، باور به

مکتب‌هایی اطلاق می‌شود که شاخصه اصلی آن، اعتقاد به دوره آخرالزمان و انتظار ظهور منجی و نجات‌دهنده خاصی به نام امام مهدی علیه السلام است.^(۸) تفکر مهدویت در فرهنگ تشیع از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ چراکه از امتیازات برجسته مذهب شیعه باور به ظهور دوازدهمین امام معصوم از تبار علی علیه السلام و فاطمه زهرا علیهما السلام می‌باشد. این اندیشه به قدری عمیق و گسترده است که از صدر اسلام تاکنون وجود داشته و هر روز بر تجلی آن افزوده شده و حتی پیروان دیگر ادیان نیز با گرایش به آن، به آمدن منجی جهانی دل بسته‌اند. منظور از مهدویت در این نوشتار، باور به ظهور و قیام امام مهدی موعود علیه السلام است که مصداقی معین دارد^(۹) و یقیناً روزی خواهد آمد و این جهان ظلمانی را با نور جمالش منور خواهد ساخت.

دیدگاه‌ها در باب مهدویت

هرچند بحث مهدویت و نظریات در ارتباط با آن فراوان است و بررسی مفصلی را می‌طلبد و در این نوشتار نمی‌توان به همه آنها پرداخت، ولی از باب اینکه زمینه‌ای برای ارائه مقاله‌ای کامل‌تر فراهم گردد، به اشاره اجمالی در این مورد بسنده می‌کنیم. از این‌رو، دیدگاه‌های مهدویت را به دو دسته کلی «برون‌دینی» و «درون‌دینی» تقسیم و به اختصار از آن عبور می‌نماییم. پیش از ورود در این بحث، تذکر این نکته لازم می‌نماید که محور تقسیم دیدگاه‌های مربوط به مهدویت، دین اسلام است و منظور از برون‌دینی ادیان غیراسلامی، اعم از زرتشت و یهود و مسیحیت و امثال آن، و منظور از درون‌دینی گرایش‌های مذهبی داخل حوزه اسلام است.

الف. دیدگاه‌های برون‌دینی^(۱۰)

در این فراز از سخن، برای رعایت اختصار، از بررسی

است، ولی برنامه‌های او را در آیات متعددی مورد توجه قرار داده است. آنچه از منابع اسلامی در این مورد به وضوح سخن گفته، روایات معصومان: است. سعیدبن جبیر از عبدالله بن عباس روایت کرده است که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: «خلفا، اوصیا و حجت‌های الهی بر مردم بعد از من دوازده نفرند. اول آنان برادر و آخر ایشان فرزندانم هستند. عرض کردند: یا رسول الله صلی الله علیه و آله برادرت کیست؟ فرمود: علی بن ابیطالب رضی الله عنه. پرسیدند: فرزندان چه کسی است؟ فرمود: مهدی؛ آن کسی که زمین را پس از آنکه پراز ظلم و ستم شده باشد، مملو از عدل و داد کند.» (۱۶)

ب. دیدگاه‌های درون‌دینی (۱۷)

مقصود از دیدگاه‌های درون‌دینی، نظریاتی است که در درون حوزه اسلام نسبت به مهدویت ابراز شده‌اند. این دیدگاه‌ها بیشتر ناظر به سخنان علمای اهل سنت است که احياناً در این زمینه بیاناتی داشته‌اند. (۱۸) از بررسی‌های انجام‌شده برمی‌آید که اهل سنت درباره مهدویت فراوان کار کرده‌اند؛ چراکه کتاب‌های زیادی از علمای اهل سنت با عناوین مختلف در باب مهدویت وجود دارند. کتاب‌های روایی، مناقب مهدی، احوال و اخبار مهدی، علایم ظهور مهدی و امثال آن، از دانشمندان اهل سنت در اختیار است. (۱۹) از این آثار به دست می‌آید که مذاهب اهل سنت به مهدویت ایمان داشته و ظهور منجی آخرالزمان را انتظار دارند. (۲۰)

بنابراین، اصل اعتقاد به ظهور مهدی مورد اتفاق شیعه و سنی است و بسیاری از اوصاف مهدی که در منابع فریقین آمده نیز مشترک هستند. تفاوت دیدگاه اهل سنت با تشیع در تعیین مصداق منجی است که برخی سنیان می‌گویند: امام مهدی هنوز متولد نشده است. او هر زمان به دنیا آید قیام خواهد کرد. (۲۱) اما عده قابل توجهی از

وجود منجی آخرالزمان است که اجمالاً بدان معتقدند. این باور، به لحاظ تربیتی قابل توجه است؛ زیرا همان مصلح‌باوری و انتظار آمدن منجی کل در آخرالزمان که در همه ادیان یادشده مشاهده می‌شود، نکته مثبتی است و برخی آثار تربیتی را که بعداً بدان اشاره خواهد شد، دارد؛ چه اینکه امید به آینده بهتر و مطمئن در هر آیینی باشد، عامل تحرک، پویایی، فعالیت و پیشرفت و تکامل مادی و معنوی بشر است.

با این حال، هیچ‌یک از ادیان و مکتب‌های فکری تصویر روشنی از چهره موعود آخرالزمان ارائه نداده و به صرف اشاره کلی بسنده کرده‌اند. آیین زرتشت به صورت اجمال به مصلح کل اشاره کرده و چند نفر را احتمال داده است. دین یهود نیز سخن از سه موعود به میان آورده و آیین مسیح هم به اجمال از آن گذشته و یا به ظهور دوباره مسیح معتقد است. به هر صورت، هیچ‌کدام ترسیم درستی از شخص موعودی که انتظار آمدن او را دارند، ارائه نداده‌اند. چنین باوری هرچند آثار مثبتی به همراه دارد، ولی به لحاظ روحی و روانی کافی و قانع‌کننده نیست. باور به یک موعود مبهم و بدون تشخیص، آن امیدواری فطری را که در نهاد هر کس وجود دارد، تقویت و اشباع نمی‌کند؛ زیرا امید به شخصیت معین و چهره مشخص است که عطش روحی و روانی انسان را برطرف می‌کند. تجربه نشان داده است که عطش را آب عینی و معین فرو می‌نشانند، نه آب کلی و ذهنی. از این رو، ادیان غیراسلامی هرچند در اصل مهدویت‌باوری مشترکند، ولی برنامه مشخصی را در این زمینه ارائه نداده‌اند.

تنها دین اسلام است که تصویر روشن و مشخصی از موعود آخرالزمان ارائه داده و برنامه‌های او را با تمام خصوصیات بیان داشته است. هرچند قرآن نیز به صورت کلی به مصلح جهانی اشاره کرده و از فرد معینی نام نبرده

وارثان روی زمین قرار دهیم. به نوشته تفسیرنویسان، این آیه حکومت جهانی را بشارت داده و مستضعفان را وارثان کره زمین معرفی می‌کند. (۲۵)

قرآن مجید در موارد مختلف با قاطعیت تمام، پیروزی نهایی ایمان اسلامی (۲۶) و آینده درخشان و سعادت‌مندانه بشریت (۲۷) را نوید داده است. (۲۸) آینده‌ای با امنیت کامل، رفاه عمومی، عدالت فراگیر و نشاط و شادابی تنها از آن اسلام و قرآن می‌باشد که این وعده قطعی را به جامعه انسانی داده است. مشخصات مهدی موعود در روایات نبوی و سخنان دیگر معصومان علیهم‌السلام به تفصیل بیان شده است؛ از جمله اینکه او از تبار علی علیه‌السلام و فاطمه علیها‌السلام و فرزند امام حسن عسکری علیه‌السلام می‌باشد. براساس منابع تاریخی، امام مهدی علیه‌السلام در ۱۵ شعبان سال ۲۵۵ هجری قمری در شهر «سرمن رأی» از مادر (۲۹) متولد شد، مدت پنج تا شش سال همراه پدر زندگی کرد و پس از آن طبق مشیت خدای متعال، از نظرها پنهان و غایب گردید. (۳۰)

تحقق قطعی مهدویت

مسئله مهدویت از نظر تاریخی حتی پیش از اسلام در دین یهود و مسیح و دیگر ادیان نیز مطرح بوده و در اسلام به صورت گسترده و عمیق بدان توجه شده است؛ چون اعتقاد به مهدی موعود، از مسائل اساسی اسلام است و ریشه در قرآن کریم دارد. این کتاب آسمانی با قاطعیت تمام، پیروزی حق بر باطل و قیام حضرت مهدی علیه‌السلام را به تمامی انسان‌ها نوید می‌دهد. (۳۱) خداوند می‌فرماید: ﴿وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَىٰ لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُم مِّن بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْنًا يَعْبُدُونَنِي لَا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئًا وَمَن كَفَرَ بَعْدَ

علمای اهل سنت معترف به ولادت امام مهدی علیه‌السلام هستند و در آثار خود بدان تصریح کرده‌اند. (۲۲)

نقد: تشکیک بعضی از دانشمندان اهل سنت درباره ولادت امام مهدی علیه‌السلام همان‌گونه که از سخنان بسیاری از عالمان منصف پیروان مذاهب تسنن برمی‌آید، قابل قبول نیست؛ زیرا تولد مهدی علیه‌السلام در تاریخ معین و از پدر و مادر مشخص چیزی است که در تاریخ شیعه و سنی نقل شده و به هیچ وجه قابل انکار نیست. (۲۳) چنان‌که سلیمان قندوزی بلخی در **ینابیع المودة** آورده است: «ولد لابی محمد الحسن مولود فسماه محمداً، فعرضه علی اصحابه یوم الثلاث و قال: هذا امامکم من بعدی و خلیفتی علیکم و هو القائم علیه‌السلام»؛ (۲۴) فرزند ابی محمد حسن عسکری علیه‌السلام متولد شد که او را محمد نام‌گذاری کرد. روز سوم او را بر اصحابش عرضه داشت و فرمود: این امام شما بعد از من و جانشین من بر شما و او قائم به [حق] است.

ج. نگاه درست به مهدویت

همان‌گونه که اشارت رفت، اندیشه مهدویت از دیرزمان وجود داشته و آیین‌های مختلف دنیا به نوعی بدان معتقد بوده و موضوع مهدویت‌باوری تاکنون روند رو به تکاملی خود را طی کرده است. اسلام بیش از دیگر ادیان به این مسئله پرداخته و ضمن ارائه تصویری روشن از مهدویت، آینده درخشانی را در جلوی بشر قرار داده است. قرآن کریم به عنوان مهم‌ترین منبع آیین اسلام وعده‌ها و بشارت‌های اطمینان‌بخشی به جامعه انسانی داده است. خداوند در این زمینه می‌فرماید: ﴿وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾ (قصص: ۵)؛ اراده و مشیت ما بر این قرار گرفته است که بر مستضعفان در زمین منت نهیم و آنها را مشمول مواهب خود نماییم، و آنها را پیشوایان و

المقدسی الشافعی آن را در کتاب *عقد الدرر فی اخبار المنتظر* نقل کرده است بسنده می‌شود. عبداللّه بن عمر از رسول خدا ﷺ روایت کرده است که آن حضرت فرمود: «لا تقوم الساعة حتی ینخرج المهدی من ولدی»؛^(۳۴) قیامت واقع نشود تا اینکه فرزندم مهدی ﷺ ظهور کند.

رابطه مهدویت و تربیت

نخستین سؤالی که به ذهن تداعی می‌کند، این است که مهدویت چه ارتباطی با تربیت دارد؟ آنچه نخست از بحث مهدویت در ذهن می‌رسد، جنبه کلامی و اعتقادی آن است؛ بدین معنا که مهدویت در اندیشه شیعی، یعنی اعتقاد به امام مهدی (عج) به عنوان منجی جهانی که روزی ظهور خواهد کرد و نابسامانی‌ها را از پهنه گیتی برخواهد داشت. همین باور، ابعاد گوناگونی دارد که بعد تربیتی از جنبه‌های مهم آن است؛ زیرا مهدی‌باوری، صرفاً یک مسئله‌ای اعتقادی نیست، بلکه تحولات گوناگون هیجانی، عاطفی، احساسی، و رفتاری را در فرد ایجاد می‌کند و او را برمی‌انگیزد تا خود را برای یآوری امام مهدی (عج) مهیا سازد؛ چراکه یک منتظر واقعی، به لحاظ روحی و روانی هر لحظه آماده حرکت و قرار گرفتن در کنار حضرت مهدی (عج) است تا تحت فرمان آن امام بزرگوار، خدمت کند.^(۳۵)

بنابراین، مهدویت و تربیت از دو جهت ارتباطی نزدیک و پیوندی عمیق با هم دارند: از یک سو، تربیت صحیح، زمینه‌ساز ظهور حضرت مهدی ﷺ است که می‌توان با پرورش نیروهای مخلص و معتقد به مهدویت، زمینه قیام آن حضرت را فراهم کرد؛ چون یکی از توصیف‌هایی که از یاران امام مهدی ﷺ در قرآن کریم آمده، «بندگان صالح خدا»^(۳۶) است. بندگان شایسته خدا انسان‌هایی هستند، تربیت‌یافته مکتب اهل بیت ﷺ که با

ذَلِكَ فَأُوْلَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿۵۵﴾ (نور: ۵۵)؛ خدا به کسانی از شما که ایمان آورده و کارهای شایسته کرده‌اند، وعده داده است که حتماً آنان را در این سرزمین، جانشین [خود] قرار دهد؛ همان‌گونه که کسانی را که پیش از آنان بودند، جانشین [خود] قرار داد. و آن دینی که برایشان پسنیده است، به سودشان مستقر کند و بیمشان را به امن مبدل گرداند [تا] مرا عبادت کنند و چیزی را با من شریک نگردانند و هر کس پس از آن به کفر گراید؛ آنانند که نافرمانند. این وعده الهی به مؤمنان و بندگان صالح که خلافت زمین را به آنها واگذار کند، امری است قطعی و یقیناً روزی محقق خواهد شد.

بر این اساس، خداوند وعده داده است که مؤمنان را خلیفه خود بر زمین قرار دهد و دینی مورد رضای خویش را در زمین مستقر کند؛ ترس و بیم را بکلی از میان مردم ریشه کن سازد تا در گستره گیتی تنها خدا عبادت شود. این وعده الهی هنوز محقق نشده و طبق احادیث اسلامی، با ظهور حضرت مهدی ﷺ جامه عمل خواهد پوشید؛ چون وعده الهی قطعی است و خداوند خلاف آن عمل نمی‌کند: ﴿وَعَدَ اللَّهُ لَأُخْلِفَ اللَّهُ وَعْدَهُ﴾ (روم: ۶) با این حال، کسانی بوده و هستند که در مورد مهدویت و حکومت جهانی حضرت مهدی ﷺ شک دارند و نسبت بدان، ایجاد شبهه و تردید می‌کنند و بدین طریق، می‌خواهند، اندیشه مهدویت را دچار تزلزل نمایند و در نهایت به خواسته‌های خود برسند، اما غافل از اینکه خداوند نور خود را کامل خواهد کرد.^(۳۲) در تفسیر آیه گفته‌اند: وقتی حضرت مهدی قیام کرد، دین را بر همه مردم دنیا عرضه می‌کند تا غیر از خدا کسی پرستیده نشود.^(۳۳)

روایات در منابع شیعه و سنی بر ظهور قطعی مهدی ﷺ بیش از آن هستند که بتوان آنها را در یک مقاله گرد آورد. برای نمونه، به یک روایت که یوسف بن یحیی

فکری و نظری باشد؛ یعنی از نظر فیزیکی چیزی مانند پی‌ریزی دیوار زیربنای ساختمان قرارگیرد یا به لحاظ فکری و نظری - مثلاً - توحید بنیان اندیشه دین و آیینی واقع گردد. در همه این موارد، معنای لغوی «مبنا» صادق است. منظور از مبانی تربیتی رفتار مهدی علیه السلام در حکومت جهانی پس از ظهور،^(۳۸) پایه‌ها و معیارهای رفتاری آن حضرت در عصر ظهور است. هرچند مبانی تربیتی زیادی را می‌توان برای رفتار حکومتی مهدی علیه السلام به دست آورد، ولی برای نمونه به چند مورد که از صریح روایات برمی‌آید اشاره می‌شود.

۱. قرآن کریم

قرآن کریم، نخستین مبانی رفتار حکومت مهدوی خواهد بود و حضرت براساس معارف و احکام قرآنی عمل می‌کند؛ چراکه دلایل و شواهد زیادی از سخنان رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام در توصیف شخصیت و حکومت مهدی علیه السلام وجود دارد و بر این نکته تأکید می‌کنند که قرآن و احکام قرآنی در عصر ظهور آن بزرگوار در سراسر گیتی حاکم می‌شود. برای نمونه به برخی از آنها اشاره می‌گردد:

مهدی موعود علیه السلام به تصریح احادیث نبوی و همه معصومان علیهم السلام آخرین معصوم از تبار علی علیه السلام و فاطمه علیها السلام و تربیت یافته مکتب وحی است.^(۳۹) شخصیت آسمانی و قرآنی مهدی علیه السلام، نویددهنده امید به آینده روشن به بشریت و احیاگر احکام الهی است. مهدی علیه السلام عدل قرآن و یگانه مجری قوانین آن، در کره زمین خواهد بود که با ظهورش حکومت قرآنی را برقرار و نظام عدل جهانی را رهبری می‌کند. او در نخستین روزهای زندگی پس از ولادت، هدفش را به روشنی اعلام و به محرومان عالم وعده پیروزی داد. حکیمه خاتون

معارف و اخلاق آنها رشد کرده‌اند. از این رو، رسیدن به درجه قرار گرفتن در زمره اصحاب امام زمان علیه السلام، تربیت اسلامی و قرآنی می‌خواهد که بر اساس آن، اندیشه، اخلاق و رفتار صحیح را باید به جامعه ارائه داد تا افراد صالحی از میان اجتماع پدید آیند و صلاحیت یاری حضرت مهدی علیه السلام را کسب نمایند. چنین کاری نیازمند برنامه‌ریزی صحیح تربیتی و رفع موانع پرورش معنوی از جامعه است تا زمینه رشد روحی افراد مستعد فراهم گردد و بدین وسیله به تدریج زمینه ظهور مهدی علیه السلام آماده شود. از دیگر سو، بر اساس روایات متعددی که از رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام رسیده است، با ظهور مهدی موعود (عج) تربیت الهی و معنوی در عصر ظهور آن حضرت به بالاترین سطح خود می‌رسد و انحرافات اخلاقی بکلی از بین می‌رود. در این زمینه روایات متعددی وجود دارند مبنی بر اینکه اصحاب مهدی علیه السلام در کمترین زمان کره زمین را فتح می‌کنند و مردم را به دین اسلام فرامی‌خوانند. علاوه بر آنکه مهدی‌باوری، آثار تربیتی فراوانی را بر انسان به همراه دارد؛ مانند امیدبخشی، رفع اضطراب و نگرانی، ایجاد نشاط و شادابی و امثال آن. در نهایت، می‌توان گفت: رابطه تربیت و مهدویت، رابطه‌ای است دو سویه، هم تربیت بر تحقق مهدویت کمک می‌رساند و هم مهدی‌باوری ضمن تأثیرات روحی و معنوی بر انسان، پس از تحقق ظهور مهدی علیه السلام، تربیت را در مسیر صحیح آن قرار می‌دهد.

مبانی تربیتی رفتار مهدی علیه السلام

واژه «مبنا» در لغت به معانی گوناگونی آمده است؛ از جمله: بنیاد، شالوده، محل بنا و امثال آن^(۳۷) که پایه و اساس چیزی قرار می‌گیرد. پایه و اساس مفهومی عام دارد؛ ممکن است به لحاظ فیزیکی، روحی و معنوی یا

کرده است که آن حضرت فرمود: «إذا أذن الله تعالى للقائم بالخروج صعد المنبر فدعا الناس الى الله - عزوجل - و خوفهم بالله و دعاهم الى حقه على أن يسير فيهم بسيرة رسول الله ﷺ و يعمل فيهم بعمله»؛ (۴۳) زمانی که خداوند به مهدی ﷺ اذن ظهور دهد، بر منبر رود و مردم را به خدا فراخواند و آنها را از خدا بترساند و به حق خودش فراخواند بر اینکه در میان مردم به سیره و روش رسول الله ﷺ رفتار خواهد کرد.

علاء بن محمد از امام باقر ﷺ روایت کرده که آن حضرت در توصیف رفتار مهدی ﷺ فرمود: «یسیر بسیرة ما سار به رسول الله ﷺ حتى يظهر الاسلام؛ قلت: ما كانت سيرة رسول الله ﷺ؟ قال: ابطل ما كانت في الجاهلية و استقبل الناس بالعدل و كذلك القائم إذا قام يبطل ما كان في الهدنة مما كان في ابدى الناس و يستقبل لهم العدل»؛ (۴۴) مهدی ﷺ به روش رسول خدا ﷺ عمل می‌کند تا آنکه اسلام را آشکار سازد. عرض کرد: روش رسول الله ﷺ چگونه بود؟ فرمود: رسول الله ﷺ آثار کفر جاهلیت را از میان برد و با مردم به عدالت رفتار کرد. مهدی ﷺ نیز موقعی که قیام کند، اعمال نامشروع و بدعت‌هایی را که هنگام صلح و سازش با بیگانگان در میان مسلمانان مرسوم گشته است، از میان می‌برد و مردم را به عدالت‌گری رهبری می‌نماید.

بر این اساس، سیره رسول خدا ﷺ معیار رفتار مهدی ﷺ در اداره حکومت خواهد بود که طبق روش آن حضرت عمل می‌کند. همان‌گونه که پیامبر ﷺ آداب و رسوم جاهلیت را ابطال کرد، مهدی ﷺ نیز رفتارهای نادرست پیش از خود را اصلاح خواهد نمود؛ اصلاح باورهای باطل، اصلاح اخلاق فاسد، اصلاح رفتارهای انحرافی و ضدعدالت و دادگری و امثال آن. از بین بردن بدعت‌های پدید آمده در حوزه اسلامی و نوآوری‌های

می‌گوید: بعد از ولادت مهدی ﷺ پدرش امام عسکری ﷺ فرمود: فرزندم را بیاور. او را از زمین برداشتم، در حالی که بر ذراع راستش نوشته بود: ﴿جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا﴾ (اسراء: ۸۱) نزد پدر بردم. امام عسکری ﷺ به او فرمود: فرزندم! سخن بگو. وی پس از گفتن «استعاذه» و «بسم الله»، آیاتی از قرآن تلاوت (۴۰) نمود که اشاره به برنامه‌های آینده او بود. (۴۱)

روایات متعدد نیز دلالت دارند که عصر ظهور مهدی ﷺ عصر حاکمیت قرآن و اجرای دستورات الهی خواهد بود. رسول خدا ﷺ در یکی از سخنانش، ضمن معرفی مهدی ﷺ می‌فرماید: «او کسی است که مردم را به کتاب خدا دعوت می‌کند» (۴۲) در نتیجه، آنچه از احادیث برمی‌آید آن است که قرآن کریم مهم‌ترین مبنای رفتاری مهدی ﷺ در عصر ظهور است و او براساس دستورات قرآن بین مردم حکم می‌راند. همان‌گونه که قرآن می‌فرماید: ﴿وَإِذَا حَكَّمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ﴾ (نساء: ۵۸)؛ آن حضرت نیز با عدل و داد میان مردم داوری می‌کند.

۲. سیره پیامبر اکرم ﷺ

هرچند سیره پیامبر ﷺ جدا از قرآن نیست و سیره آن حضرت، در واقع تجلی عملی قرآن است، ولی به دلیل تأکید بر احیای سیره رسول خدا ﷺ در عصر ظهور و نیز تصریح روایات در مورد آن، دومین مبنای رفتار حضرت مهدی، سیره پیامبر ﷺ انتخاب شده است.

یکی دیگر از مبانی تربیتی مهدی ﷺ در داوری‌ها و رفتارهای حکومتی، سیره رسول خدا ﷺ و سایر معصومان ﷺ است که آن حضرت براساس آن رفتار می‌کند؛ چراکه امام زمان ﷺ وارث همه انبیا و اولیای الهی است که در دوره فرمانروایی سنت آن بزرگواران را زنده خواهد کرد. مفضل بن عمر از امام صادق ﷺ روایت

خواهد یافت. از این رو، عدالت پایه کار مهدی علیه السلام خواهد بود؛ چون او «رحمة للعالمین» و دارای روح لطیف و بزرگی است که از هر پدر و مادری به انسان‌ها مهربان‌تر و دلسوزتر می‌باشد.

امام رضا علیه السلام در این زمینه می‌فرماید: «یکون اولی بالناس من انفسهم و اشفق علیهم من آبائهم و امهاتهم و یکون اشد الناس تواضعاً لله - عزوجل - و یکون آخذ الناس بما یأمر به و أكف الناس عما ینهی عنه»؛ (۴۵) او نسبت به مردم از خودشان اولی‌تر و از پدر و مادرشان مهربان‌تر و در برابر خدا از همه متواضع‌تر است. آنچه به مردم فرمان دهد، خود بیش از دیگران به آن عمل می‌کند و آنچه مردم را از آن نهی کند بیش از همگان خود از آن بپرهیزد. به هر صورت، عدالت محوری و دادگری از مبانی تربیتی رفتار مهدی علیه السلام در نظام حکومت صالحان خواهد بود که در روایات مکرر بدان تأکید شده است.

آثار تربیتی مهدی باوری

بی‌تردید، اندیشه مهدویت، آثار فراوانی به همراه دارد؛ آثاری که در فرد و جامعه قابل تجربه و ادراک است؛ چه اینکه مسئله مهدویت و بحث درباره امام زمان علیه السلام از مسائل زنده روز است و با زندگی فردی و اجتماعی انسان ارتباط نزدیک دارد. اعتقاد به ظهور منجی بشر، این امید را در آدمی پدید می‌آورد که روزی از همه گرفتاری‌ها رهایی یابد و به آغوش گرم امنیت و آرامش بیارآمد.

شهید مطهری در این زمینه می‌گوید: «انتظار فرج و آرزو و امید و دل بستن به آینده، نیروآفرین و تحرک‌بخش است و می‌تواند نوعی عبادت و حق شمرده شود.» (۴۶) باور به چنین ایده و اندیشه‌ای، یقیناً آثار مثبت فراوانی به همراه دارد که به مهم‌ترین آنها اشاره می‌شود:

نامشروع در عرصه زندگی فردی و اجتماعی، از جمله برنامه‌های رفتاری مهدی علیه السلام در حکومت صالحان خواهد بود.

۳. عدالت محوری

نظر به تأکید قرآن بر عدالت، به عنوان مهم‌ترین هدف بعثت انبیا و بخصوص پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم و نیز سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم بر اجرای عدالت اجتماعی، سومین مبنا رفتاری حکومت امام مهدی علیه السلام در این مقاله عدالت محوری می‌باشد. خداوند به بیان هدف بعثت پیامبران می‌فرماید: ﴿لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ﴾ (حدید: ۲۵)؛ ما رسولان خود را با دلایل روشن فرستادیم و با آنها کتاب (آسمانی) و میزان (شناسایی حق از باطل و قوانین عادلانه) نازل کردیم تا مردم قیام به عدالت کنند. همه انبیا آمدند تا عدالت را در جامعه انسانی اجرا نمایند، ولی این امر تاکنون به صورت فراگیر و جهانی محقق نشده است. تحقق عدل جهانی حکومت جهانی می‌خواهد که همه در انتظار آن به سر می‌برند و آرزوی چنین زمانی را دارند. عصر ظهور مهدی یقیناً به این انتظار پایان داده و عدالت را در سراسر گیتی گسترش خواهد داد. از این رو، عدالت محوری مبانی حکومت مهدوی خواهد بود.

مبنا تربیتی مهم دیگر در رفتار مهدی علیه السلام عدالت محوری در تمام شئون حیات بشری است که از مطالب گذشته به روشنی قابل استفاده می‌باشد؛ زیرا عدالت به معنای واقعی آن هنوز محقق نشده و یا به صورت محدود، مقطعی و منطقه‌ای به اجرا درآمده است. در حالی که قرآن کریم مکرر به عدل کلی در سطح جهان وعده داده و این وعده تاکنون تحقق نیافته و انتظار همگان بر آن است که در عصر ظهور مهدی علیه السلام وجود عینی

۱. امید به آینده بهتر

از ویژگی‌های مهم انسان امید به آینده است. این خصوصیت در فطرت آدمی نهفته است و نقش اساسی در زندگی فردی و اجتماعی بشر دارد. آینده‌ای که از کاستی‌های زمان پیراسته و به کمال مادی و معنوی آراسته باشد، تأثیر بسزایی در رشد فکر و اندیشه و تحول رفتار انسان دارد. از این رو، کتاب‌های آسمانی که برای هدایت بشر و پاسخ‌گویی به نیازهای او نازل شده، از این امر غفلت نورزیده و اشاراتی هرچند مجمل بدان داشته‌اند. زندگی انسان بر محور امید و آرزو رقم می‌خورد و اگر امید را لحظه‌ای از حیات انسان بردارد، دیگر زندگی برایش مفهومی نخواهد داشت. امید به لحاظ روحی و روانی فرد را از کسالت و تبلی و بی‌کاری بیرون آورده، نشاط و شادابی در او ایجاد می‌کند و وی را به فعالیت وامی‌دارد.

از اینجاست که قرآن کریم همواره به انسان وعده می‌دهد و آینده بهتری برای او ترسیم می‌کند تا روحیه امید در قلب او زنده شود و او را به حرکت و فعالیت وادارد. وعده‌های قرآن در واقع، همه بر همین اساس شکل گرفته‌اند؛ وعده به آمرزش و پاداش بزرگ، (۴۷) وعده به باغ‌ها، نهادهای جاری و سراهای پاکیزه در بهشت‌های جاویدان، (۴۸) وعده خلافت در زمین (۴۹) و امثال آن. فلسفه این‌گونه وعده‌ها در قرآن ایجاد امید به آینده بهتر و رفع مشکلات از زندگی بشر است. طبیعی است که وعده‌های قرآنی از طرف صادق حکیم صادر شده‌اند و ایجاد انگیزه می‌کند تا انسان به آن وعده‌ها نایل گردد و هرکس تلاش کند تا خود را شایسته بهره‌وری از نعمت‌های الهی سازد.

اندیشه مهدویت نیز از چنین ویژگی برخوردار است و انسان را نسبت به آینده امیدوار می‌کند. روایاتی که در این

زمینه وارد شده‌اند، میزان امیدواری انسان را بالا می‌برد. در اینجا برای نمونه به یک روایت در توصیف حکومت امام مهدی علیه السلام اشاره می‌کنیم. علی بن ابراهیم قمی در تفسیرش، ذیل آیه ﴿يُرِيدُونَ لِيُطْفَؤُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ﴾ (صف: ۸) می‌نویسد: «بِالْقَائِمِ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ (صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ) إِذَا خَرَجَ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ حَتَّى لَا يُعْبَدَ غَيْرَ اللَّهِ وَ هُوَ قَوْلُهُ يَمْلَأُ الْأَرْضَ قِسْطًا وَعَدْلًا كَمَا مُلِئَتْ ظُلْمًا وَ جَوْرًا»؛ (۵۰) هنگام ظهور حضرت قائم آل محمد صلی الله علیه و آله خداوند آن‌گونه دینش را آشکار کند که در زمین جز خدا پرستش نشود و این، معنای کلام رسول خدا صلی الله علیه و آله است که فرمود: پس از قیام مهدی موعود علیه السلام خداوند زمین را پر از عدل و داد کند، چنان‌که پراز ظلم و ستم شده است. توجه به چنین حکومتی، روح امید را در کالبد انسان می‌دمد و فعالیت او را چند برابر می‌سازد.

۲. امید به امنیت

قتل و غارت و ناامنی در بسیاری از کشورهای جهان آسایش مردم را سلب کرده و روزهای سختی را برای آنان به ارمغان آورده است. مردم کشورهای نظیر فلسطین، عراق، افغانستان و پاکستان که هر روز شاهد حملات بیگانگان هستند، به یقین آرزویی جز امنیت فردی و اجتماعی ندارند تا بدون اضطراب و نگرانی در کنار زن و فرزندان خویش آرام گیرند. باور به آمدن مهدی موعود علیه السلام و تحقق امنیت در جامعه، این تأثیر را در روح و روان مردم آن کشورها ایجاد می‌کند که به امید بهبود اوضاع در آینده، زندگی با نشاط‌تری داشته باشند. آیات و روایات فراوانی که در این خصوص وارد شده است، مردم را به فعالیت و تلاش در جهت نیل به هدف سوق می‌دهد.

خداوند در قرآن وعده به امنیت داده می‌فرماید: ﴿وَلَيَبْذُرُنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ حَوْفِهِمْ أَمْنًا﴾ (نور: ۵۵)؛ و بیمشان را

هرچند عدالت در بخش و ناحیه یا کشور و سرزمینی به صورت محدود، ممکن است برقرار شده باشد، ولی عدالت کلی و جهانی در سطح دنیا هنوز تحقق نیافته است. چنین عدالتی را مستضعفان عالم انتظار می‌کشند و آرزوی تحقق آن را دارند. قرآن کریم^(۵۴) و احادیث معصومان^(۵۵) به این نوع عدالت وعده داده‌اند. طبق وعده الهی، عدالت وسیع و جهانی با آمدن حضرت مهدی^{علیه السلام} محقق خواهد شد. همان‌گونه که در حدیثی از ابوسعید خدری آمده است که رسول خدا^{صلی الله علیه و آله} فرمود: وقتی فرزندم امام مهدی ظهور کند، خداوند قلب‌های امت محمد^{صلی الله علیه و آله} را [از معارف خود] پر می‌کند و عدالت او همه امت را فرامی‌گیرد؛^(۵۶) یعنی عدالت فراگیر و همه‌جانبه که همه پهنه گیتی را دربر می‌گیرد و تمام دنیا در سایه حکومت آن حضرت با آرامش زندگی خواهند کرد.

۴. امید به رفع تبعیض

یکی از مسائل مهمی که عامل رنج و ناراحتی روحی و روانی بشر بوده و هست، وجود تبعیض‌های گوناگون در جهان است. تبعیض، یعنی حقوق عده‌ای را نادیده گرفتن و به عده‌ای بیش از حقوقشان امتیاز دادن. تبعیض با رنگ‌ها و چهره‌های گوناگون در همه دنیا خودنمایی می‌کند؛ تبعیض نژادی، تبعیض جنسیتی، تبعیض ملیتی و منطقه‌ای و... بار این‌گونه تبعیض‌ها بر دوش بسیاری از شهروندان ممالک دنیا سنگینی می‌کند و هر روز بر حجم آن افزوده می‌گردد. در اینجا سؤال اساسی این است که آیا راه برون‌رفت از این تبعیض‌ها وجود دارد، یا نه؟ و اگر وجود دارد، کی و چگونه؟

بر اساس متون اسلامی که دلالت قطعی بر موضوع دارند، راه برون‌رفت از مشکلات کنونی جامعه، تنها با ظهور و قیام حضرت مهدی^{علیه السلام} امکان‌پذیر است. این

به ایمنی مبدل‌گرداند. تبدیل ترس و بیم به امید به امنیت آینده، در سایه حکومت مهدی قابل تحقق است و بر این اساس، انتظار فرج به انسان امنیت فردی و اجتماعی را نوید می‌دهد. در یکی از خطبه‌های امیرالمؤمنین علی^{علیه السلام} در توصیف حکومت مهدی^{علیه السلام} آمده است که آن حضرت فرمود: وقتی امام مهدی^{علیه السلام} قیام کند، این کارها را انجام خواهد داد: «لینزعنَّ عنکم قضاةَ السوء و لیعزلنَّ عنکم امراءَ الجور و لیطهرنَّ الارض من کل غاش و لیعملنَّ بالعدل»؛^(۵۱) شما را از قضات بد نجات خواهد داد؛ حاکمان جور را برکنار و زمین را از هرگونه افراد نیرنگ‌پیشه پاک و به عدالت رفتار خواهد نمود.

۳. امید به عدالت

به گفته ملا مهدی نراقی، حقیقت عدالت در ناحیه فرد، حاکمیت عقل بر قوای بدنی است تا عقل، هر یک از آن قوارا در جهت تأمین مصالح مادی و معنوی به کارگیرد و از بروز اختلال و فساد در نظام جسمانی پیشگیری نماید.^(۵۲) عدالت در نظام اجتماعی نیز به همین معناست که قدرت و ریاست در اختیار حاکمان عادل قرار گیرد تا از پیشامد ظلم و فساد در جامعه جلوگیری نمایند. اقامه عدالت و دادگری در جهان چیزی است که خواسته همه بشریت بوده و هست و اختصاص به دین و آیین، قوم و طایفه و زمان و مکان خاصی ندارد، بلکه هر انسان نیک‌اندیشی در تکاپوی عدالت است و آرزوی تحقق آن را در دل می‌پروراند. به فرموده علامه طباطبائی، بشر از روزی که در زمین سکنا گزیده است، پیوسته در آرزوی یک زندگی اجتماعی مقرون به سعادت بوده و به امید رسیدن به چنین روزی قدم برمی‌دارد.^(۵۳) قیام مهدی^{علیه السلام} در حقیقت، پاسخی است به آن آرزوی دیرینه بشر که هنوز وجود خارجی نیافته است.

۵. امید به ثواب و پاداش اخروی

انتظار فرج تنها جنبه روحی و روانی ندارد که صرفاً ایجاد امید به آینده بهتر در فرد کند، بلکه طبق روایات متعدد، انتظار فرج مهدی موعود علیه السلام بهترین عبادت است. احادیث در این زمینه بسیارند که به چند نمونه اشاره می‌گردد. در روایتی از امام رضا علیه السلام آمده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «افضل اعمال امتی انتظار الفرَج اللّهُ (عزّوجل)»؛ (۵۹) برترین عمل امت انتظار فرج خدای - عزّوجل - است؛ یعنی ظهور مهدی موعود علیه السلام در آخر الزمان. در مواعظ امیر المؤمنین علیه السلام نقل شده است که آن حضرت در پاسخ به سؤال شخصی که پرسیده بود: کدام عمل نزد خدا محبوب‌تر است، فرمود: انتظار الفرَج؛ (۶۰) یعنی محبوب‌ترین عمل نزد خدا انتظار فرج است.

منتظران فرج مهدی علیه السلام، در برخی روایات به کسانی تشبیه شده‌اند که در خیمه با آن حضرت حضور خواهند داشت. ابن فضال از علی بن عقبه، از موسی نمیری، از علاء بن سیابة روایت کرده است که امام صادق علیه السلام فرمود: «من مات منکم علی هذا الامر منتظراً له، کان کمن کان فی فسطاط القائم علیه السلام»؛ (۶۱) هرکس از شیعیان در حال انتظار ظهور حضرت مهدی علیه السلام از دنیا برود، همانند کسی است که در خیمه آن حضرت حضور داشته باشد. همچنین امام سجاده علیه السلام در حدیثی فرمود: «من ثبت علی ولایتنا فی غیبة قائمنا، اعطاه الله أجر ألف شهید مثل شهداء بدر و أحد»؛ (۶۲) هرکس در زمان غیبت قائم علیه السلام بر ولایت ما (اهل بیت) پایدار بماند، خداوند ثواب هزار شهید مانند شهدای بدر و احد را برای او عطا کند.

از این‌گونه روایات زیادند و از مجموع آنها پاداش منتظران مهدی علیه السلام به روشنی قابل استفاده است. عناوین برترین عمل، برترین عبادت و تشبیه منتظران به یاران آن حضرت همه حاکی از بزرگی ثواب و پاداشی است که

وعده قطعی از جانب خداوند متعال داده شده و به وسیله پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به مردم اعلام گشته است. آیات مربوط به قیام مهدی علیه السلام که مفسران با استفاده از روایات معصومان علیهم السلام بر همین معنا تفسیر کرده‌اند، فراوان هستند و برخی از آنها در لابه‌لای بحث اشاره شد. در اینجا برای نمونه به یک آیه اشاره می‌کنیم: «وَلَقَدْ كَتَبْنَا فِي الزَّبُورِ مِنْ بَعْدِ الذِّكْرِ أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِيَ الصَّالِحُونَ» (انبیاء: ۱۰۵)؛ و در حقیقت، در زبور پس از تورات نوشتیم که زمین را بندگان شایسته ما به ارث خواهند برد. در تفسیر آیه آمده است که منظور از «عبادی الصالحون» یاران حضرت مهدی علیه السلام هستند.

روایات نیز در باب رفع تبعیض به وسیله امام مهدی علیه السلام فراوان است. از جمله، ابوسعید خدری می‌گوید: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: «أُبَشِّرُكُمْ بِالْمَهْدِيِّ يَبْعَثُ فِي أُمَّتِي عَلِيَّ اخْتِلافِ مِنَ النَّاسِ وَ زَلْزَالِ، يَمَلَأُ الْأَرْضَ عَدْلًا وَ قِسْطًا كَمَا مَلَأَتْ جَوْرًا وَ ظُلْمًا، يَرْضَى عَنْهُ سَاكِنُ السَّمَاءِ وَ سَاكِنُ الْأَرْضِ، يَقْسِمُ الْمَالَ صِحاحًا، أَيْ بِالسُّوِيَةِ بَيْنَ النَّاسِ وَ يَمَلَأُ اللَّهُ قُلُوبَ أُمَّةٍ مُحَمَّدًا صلی الله علیه و آله غَنِي وَ يَسْعَهُمْ عَدْلُهُ»؛ (۵۷) آیا شما را بشارت دهم به مهدی علیه السلام که در حال اختلاف امتم و تزلزل روحی و معنوی آنها برانگیخته می‌شود و زمین را پر از عدل و داد می‌کند، چنان‌که از ظلم و جور پر شده است. ساکنان زمین و آسمان از او راضی هستند. مهدی علیه السلام ثروت دنیا را میان مردم بالسویه تقسیم می‌کند و خداوند به وسیله او دل امت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را [از معارف خود] غنی می‌سازد و عدالتش همه زمین را فرامی‌گیرد. از این روایت استفاده می‌شود که ظهور مهدی علیه السلام پس از اختلافات زیاد و تزلزل و ناامنی در میان مردم خواهد بود که با قیام آن حضرت همه اختلافات و نابسامانی‌ها برداشته می‌شود. (۵۸)

خداوند به آنان خواهند داد. نکته تربیتی این موضوع در آن است که شیعیان و مهدی‌باوران سعی کنند خود را واجد شرایط احراز چنین پاداشی را بنمایند. اگر توفیق آن را بیابند که در شمار منتظران واقعی مهدی موعود قرار بگیرند، آن‌گاه به فوز عظیم و سعادت ابدی نایل خواهند شد.

وظایف تربیتی نسبت به مهدویت

وظایف فردی و اجتماعی انسان در زمینه مهدویت متعدد است و هرکس به اندازه توان خویش باید بدان توجه نموده، به انجام آن پردازد. در این نوشتار، به منظور تسهیل در ارائه مطالب، وظایف تربیتی نسبت به مهدویت را به سه دسته تقسیم نموده و به بررسی هریک از آنها می‌پردازیم.

الف. وظایف تربیتی فرد

در شرایط حساس کنونی که مردم جهان در غیبت امام مهدی علیه السلام به سر می‌برند و انواع شبهات و پرسش‌هایی پیرامون مهدویت مطرح و هر روز بر حجم آن افزوده می‌شود، وظایف سنگینی به عهده افراد مؤمن و معتقد به ظهور مهدی موعود علیه السلام قرار دارد. منظور از وظایف تربیتی فرد در این نوشتار، اموری است که متوجه خود فرد هستند و او بدون توجه به دیگران باید به تحصیل و فراگیری آنها اقدام نماید. اگر اقدامی در این زمینه انجام داد یقیناً در شخصیت او تأثیر خواهد گذاشت؛ چه در جنبه اندیشه و عقیده، چه در بعد عاطفی و روانی و چه در زمینه رفتار و عملکرد فرد.

۱. **تقویت باور به مهدویت:** همان‌گونه که پیشتر اشاره شد، مهدویت از یک مکتب، ایده و اندیشه عمیق حکایت دارد که مبتنی بر دلایل محکم و متقن عقلی و نقلی است. این موضوع در علم کلام به تفصیل مورد بحث و بررسی

قرار گرفته که علاقه‌مندان می‌توانند به منابع مربوطه مراجعه نمایند. (۶۳) مقصود از تقویت باور به مهدویت آن است که افراد اگر تردید یا شبهاتی در این زمینه در ذهن دارند یا با پرسش‌هایی مواجه هستند، باید درصدد رفع آن برآیند؛ چراکه اندیشه و باور نقش اساسی در شکل‌گیری شخصیت و چگونگی رفتار انسان دارد. کسی منتظر آمدن مهمان یا شخصیت دیگری خواهد بود که باور به آمدن او داشته باشد، وگرنه منتظر واقعی نخواهد بود؛ چه اینکه رابطه عمیقی میان باور و عمل برقرار می‌باشد و ایمان درونی است که انسان را به رفتار نیکو جهت می‌دهد. (۶۴) از این رو، باور به وجود مهدی علیه السلام انگیزه فرد را در انتظار به ظهور آن حضرت تقویت می‌کند. اگر مهدویت‌باوری قوی شد، تحولی در رفتار منتظران نیز پدید خواهد آمد.

۲. **خودسازی برای ظهور مهدی:** علامه طباطبائی در زمینه لزوم خودسازی می‌فرماید: «اگر کسی بخواهد رستگار شود، باید باطن خود را تزکیه کند و آن را با پرورش صالح بیوراند و رشد دهد، با تقوا بیاراید و از زشتی‌ها پاک کند، وگرنه از سعادت و رستگاری محروم ماند. هر قدر بیشتر آلوده‌اش کند، کمتر بیاراید، محرومیتش بیشتر شود.» (۶۵) روشن است که انسان آلوده و محروم از عنایت باری تعالی، نمی‌تواند راهی به سعادت ابدی داشته باشد. مدعی انتظار فرج مهدی علیه السلام از همه شایسته‌تر است که به خودسازی پردازد و افکار و رفتار خویش را پالایش دهد تا راهی به اردوگاه او بیابد. بنابراین، از وظایف مهم تربیتی فرد در زمان غیبت امام زمان علیه السلام، توجه به تزکیه نفس و پرورش بعد اخلاقی و رفتاری خویش است؛ زیرا به فرموده خدای سبحان، تنها صالحان و پارسایان راهی به اردوگاه یاران مهدی علیه السلام خواهند داشت؛ چه اینکه او اصحاب آن حضرت را «عبادی الصالحون» (۶۶) می‌خواند؛ آنان بندگان صالح من هستند. عبودیت و شایستگی حاصل

نمی‌شود، مگر با ترکیه نفس و خودسازی. (۶۷)

۳. آمادگی برای ظهور مهدی: از وظایف مهم فرد آمادگی برای ظهور مهدی علیه السلام و قرار گرفتن در کنار آن حضرت است. هر فرد وظیفه دارد خود را آماده پیوستن به یاران مهدی سازد و این امر حاصل نمی‌شود، مگر با قطع تعلقات به مادیات و زیر پانهادن هواهای نفسانی و تعهد به ارزش‌های دینی، چراکه وابستگی به دنیا آدمی را زمین‌گیر می‌کند و توان عبور از لذت‌های مادی را از انسان سلب می‌نماید. قرآن کریم درباره دل‌بستگی به دنیا می‌فرماید: ﴿وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ﴾ (اعراف: ۱۷۶) منظور این است که هر فرد روحیه عبور از مادیات و پشت سر نهادن آنها را داشته باشد، به نحوی که الآن اگر منادی ندا دهد: «هذا امامکم فاتبعوه»؛ بلافاصله حرکت کند، نه اینکه امروز و فردا کند و بگوید: کارها را ردیف کنم، بعداً خدمت امام می‌رسم!

۴. دعا برای ظهور مهدی: واژه «دعا» به معانی گوناگونی همچون صدا زدن، ندا دادن، درخواست کردن، دعوت کردن و امثال آن آمده است. (۶۸) دعا در زبان قرآن و حدیث به معنای خواندن و طلب کردن حاجت از خدای تبارک و تعالی است. خداوند در قرآن کریم درباره دعا دستورات متعدد دارد و انسان‌ها را به ارائه خواسته‌های درونی‌شان به آفریدگار خویش فرامی‌خواند و به آنان وعده استجاب می‌دهد. در این مورد می‌فرماید: ﴿وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ﴾ (غافر: ۶۰)؛ پروردگار شما گفته است: مرا بخوانید تا (دعای) شما را بپذیرم.

نوابش به نام محمدبن عثمان عمری صادر شده، ضمن بیان برخی از احکام و ارائه دستورات، در مورد ظهورش به وی می‌فرماید: «و أكثروا الدعاء بتعجيل الفرج، فإن ذلک فرجکم»؛ (۶۹) برای تعجیل ظهور مهدی علیه السلام زیاد دعا کنید؛ چراکه فرج او فرج شماست.

دعاهای فراوانی در کتب ادعیه نقل شده‌اند که مسلمانان در زمان غیبت باید آنها را بخوانند و ظهور مهدی علیه السلام را از خدا بخواهند. امام مهدی نیز خود دعاهایی را به دوستانش تعلیم داد تا در گرفتاری‌ها بخوانند. از جمله دعای «عظم البلاء» را به یک زندانی آموزش داد و او با خواندن آن، از زندان آزاد گشت. (۷۰) دعاهای زیادی از امامان معصوم علیهم السلام و از شخص امام مهدی علیه السلام نقل شده که در زمان غیبت باید خواند و برای تعجیل ظهور آن امام دعا کرد. وظیفه پدر و مادر است که دعای ندبه، دعا برای سلامتی امام زمان علیه السلام و زیارت‌هایی مانند زیارت «آل یس» را که نسبت به آن بزرگوار وارد شده‌اند (۷۱) به فرزندان تعلیم دهند.

۵. برنامه‌ریزی برای ظهور مهدی علیه السلام: برنامه‌ریزی، تدابیری است آگاهانه، حساب شده، جهت‌دار و منطقی به منظور استفاده بهینه از منابع موجود برای نیل به اهداف موردنظر. (۷۲) برنامه‌ریزی فرایندی است آگاهانه، هدفمند و دارای مراحل که بر اساس امکانات و نیروهای مؤثر در آن، به قصد نیل به اهدافی از پیش تعیین شده طرح‌ریزی می‌شود. روشن است که برنامه‌ریزی برای فعالیت‌های آینده صورت می‌گیرد و برنامه‌ریزان، آینده بسیار دور را در نظر گرفته برای آن برنامه‌ریزی می‌کنند؛ مانند برنامه‌های درازمدت حکومت‌ها در زمینه مسائل سیاسی و اقتصادی و امثال آن.

برنامه‌ریزی اختصاص به امور اجتماعی و کشوری ندارد، بلکه امور فردی و خانوادگی را نیز فرامی‌گیرد. در

از مواردی که دعا در آن سفارش شده، دعا برای سلامت و تعجیل ظهور امام مهدی علیه السلام است. روایات وارد شده در این زمینه، به شیعیان دستور می‌دهند که برای آن حضرت دعا کنند و از خداوند اصلاح امر فرج او را بخواهند. در توقیعی که از ناحیه آن حضرت به یکی از

مهدی علیه السلام قلب مؤمن همانند پاره آهن محکم و استوار می‌گردد، به گونه‌ای که توان چهل مرد را خداوند به او عنایت می‌کند.

ب. وظایف تربیتی خانواده

خانواده نسبت به زمینه‌سازی ظهور مهدی علیه السلام وظایف سنگینی به عهده دارد که باید بدان توجه کرد؛ چراکه خانواده کانون اصلی تعلیم و تربیت است و می‌تواند ارزش‌های اسلامی را به نسل جوان ارائه دهد. مهم‌ترین ارزش، پرورش فرزندان با فرهنگ مهدویت و آشناسازی آنان با امام زمان علیه السلام است. در این فراز از گفتار به مسئولیت‌های تربیتی خانواده و بخصوص پدر و مادر در زمینه‌سازی ظهور مهدی علیه السلام اشاره‌ای گذرا خواهیم داشت.

۱. آشناسازی فرزندان با مهدویت: خانواده نخستین مرکز تعلیم و تربیت است؛ جایی که آموزش‌های دینی و اجتماعی به صورت مستقیم و غیرمستقیم به کودکان ارائه می‌گردد. کارشناسان تعلیم و تربیت همگان بر اهمیت نهاد خانواده و اثرگذاری پدر و مادر بر تربیت فرزند اذعان داشته و بر تقویت آن تأکید کرده‌اند؛^(۷۵) چه اینکه فضای حاکم بر خانواده، شیوه‌های برخورد اعضای خانواده با یکدیگر، آداب و فرهنگ و همه شئون زندگی خانوادگی بر رفتار فرزند تأثیر می‌گذارند.^(۷۶) خانواده وظایف متعددی نسبت به فرزند دارد و بخصوص از نظر دینی و مذهبی باید به پرورش وی اهتمام ورزد.

از وظایف مهم خانواده در عصر غیبت کبرای امام زمان علیه السلام آشناسازی فرزندان با مهدی علیه السلام است؛ آشناسازی با نام و مشخصات ظاهری آن حضرت، آشناسازی با ویژگی‌های شخصیتی و تبیین فضایل و مناقب و برکات وجودی آن بزرگوار برای مردم و امثال آن. برای مثال تبیین اینکه رزق و روزی مردم به برکت وجود

مورد ظهور مهدی علیه السلام نیز می‌توان برنامه‌ریزی کرد و هرکس برای خودش تعیین زمان کند و بخشی از وقتش را به امام مهدی علیه السلام اختصاص دهد؛ مثلاً، یک ساعت در شبانه‌روز یا سه ساعت و یا یک روز در هفته، به ویژه روزهای جمعه، در زمینه قیام مهدی علیه السلام بیندیشد که اگر صبح روز بعد ظهور کند، چه اموری را باید در اولویت کاری خویش قرار دهد؟ اگر این کار گسترش یابد و هرکس نسبت به امام مهدی علیه السلام و ظهور آن حضرت برنامه‌ای را تنظیم کند، در مجموع همه مردم آمادگی ظهور را پیدا خواهند کرد.

۶. عهد و پیمان با امام زمان علیه السلام: وظیفه همه شیعیان این است که عهد و پیمان قلبی با امام زمان علیه السلام ببندند و خود را در خدمت او ببینند و وظایفی را که در عصر غیبت به عهده دارد به خوبی انجام دهند. هرچند آن قافله‌سالار عالم انسانیت و جهان هستی از نظرها پنهان است و دست ما از دامان او کوتاه است، ولی می‌توان با او ارتباط معنوی برقرار کرد. چنانکه در دعای ندبه و دعای عهد از خدا می‌خواهیم که ما را در زمره یاران و پیروان مهدی علیه السلام قرار دهد و توفیق شهادت در رکاب او را عنایت کند؛ پیوند ما با آن حضرت را محکم سازد و از چنگ زندگان به دامان او قرار دهد؛ یعنی با دل و جان متعهد شویم که ارتباط با مهدی علیه السلام را لحظه‌ای قطع نکنیم و روزی که آمد به خدمت او بشتابیم.^(۷۳)

چنین عهد و پیمانی انسان را وامی‌دارد تا در صراط مستقیم گام برداشته، از امامش دور نگردهد. اگر به این روند ادامه داد و برای جلب نظر آن حضرت کارهای شایسته انجام داد، آن‌گاه در زمره یاران مهدی علیه السلام قرار خواهد گرفت. علی علیه السلام درباره توصیف یاران مهدی علیه السلام فرمود: «لایبقی مؤمن إلا صار قلبه أشد من زبر الحديد و أعطاه الله تعالی قوة اربعین رجلاً»؛^(۷۴) در عصر ظهور

شبهه‌ترین مردم به من است. *ابی بصیر* از امام صادق علیه السلام روایت کرده است که آن حضرت فرمود: «إِنَّ فِي صَاحِبِ هَذَا الْأَمْرِ سُنَنًا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ»؛ ^(۷۹) همانا در صاحب این امر (امام مهدی)، سنت‌هایی از انبیاست. بر این اساس، اخلاق مهدی علیه السلام جامع اخلاق پیامبران و اوصیای آنهاست و این اخلاق را باید به فرزندان منتقل کرد و بهترین فضا برای انجام آن، محیط خانواده می‌باشد. پدر و مادر باید با روش الگویی عملاً صداقت، وفاداری، امانت‌داری، عدالت‌خواهی، حق‌طلبی، ظلم‌ستیزی و دیگر ارزش‌های اخلاقی را به فرزندان بیاموزند.

ج. وظایف تربیتی حکومت

شکی نیست که نهاد حکومت بیش از دیگران در مورد زمینه‌سازی ظهور مهدی علیه السلام مسئولیت دارد و باید حاکمان به وظیفه خود عمل کنند. دولت اسلامی اگر فعالیت جدی از خود نشان دهد، نقش زیادی در این زمینه می‌تواند ایفا کند؛ چراکه فرمان رئیس دولت در سراسر قلمرو حکومتش نافذ است و ضمانت اجرایی دارد. بعکس، اگر فرد و خانواده اقدامی داشته باشند، بسیار محدود است و در فضای خانواده کاربرد دارد، نه بیشتر. در این بخش از نوشتار به وظایف حکومت اشاره‌ای گذرا خواهیم داشت.

۱. آماده‌سازی برای ظهور مهدی علیه السلام: آماده‌سازی برای ظهور مهدی موعود لازم است و اقدامات عملی در جهت تحقق مهدویت ضرورت اجتناب‌ناپذیر دارد. چنان‌که از فلسفه‌های غیبت طولانی مهدی علیه السلام آماده شدن جهان برای ظهور آن حضرت است. شرایط حاکم بر جهان باید به گونه‌ای باشد که هرکس آرزوی ظهور منجی را دارد مورد حمایت قرار بگیرد. این آمادگی به دنبال ناکامی‌های متوالی مکتب‌ها و نظام‌های اجتماعی و سیاسی جهان پدید می‌آید؛ زیرا در هر جای دنیا برنامه‌هایی به منظور

امام زمان علیه السلام است، او عدالت‌خواه است و حکومت عادلانه برقرار می‌کند، نمازگزاران را دوست دارد، به کودکان علاقه‌مند است، کسانی را که به پدر مادر نیکی کنند و احترام بگذارند دوست دارد و در یک جمله، او مظهر همه خوبی‌هاست. اگر خانواده چنین کاری انجام دهد، ایمان به آن حضرت در قلب فرزندان نهادینه می‌شود؛ زیرا پدر و مادر با توحه به نفوذ کلامی که دارند و از اعتبار بالایی نزد فرزندان برخوردار هستند، می‌توانند معارف اهل بیت علیهم السلام و بخصوص اطلاعات لازم برای شناخت امام زمان علیه السلام را در اختیار آنان قرار دهند. در این صورت، فرزندان صالح و محب امام زمان علیه السلام پرورش داده تحویل جامعه خواهند داد.

۲. شرکت دادن فرزندان در مراسم مهدی علیه السلام: یکی از وظایف تربیتی خانواده در ارتباط با آشناسازی فرزندان با فرهنگ مهدی علیه السلام، سهم کردن آنان در مراسمی است که به نام آن حضرت برگزار می‌گردد. بخصوص کودکان و نوجوانان در این امر، از اولویت برخوردارند و پدر و مادر باید آنها را در جشن‌های نیمه شعبان که هر سال به یاد مهدی علیه السلام برگزار می‌شوند، شرکت دهند. کودکان معمولاً از مادر بیشتر تأثیر می‌پذیرند؛ چون او از نظر عاطفی مهر و محبت افزون‌تر به فرزند دارد؛ بر این اساس، مسئولیت وی در تربیت فرزند و آشناسازی اولاد با اهل بیت علیهم السلام و بخصوص حضرت مهدی علیه السلام بیش از دیگران است. ^(۷۷)

۳. تربیت فرزند با اخلاق مهدی علیه السلام: اخلاق مهدی علیه السلام در حقیقت، همان اخلاق قرآنی و رفتار نبوی و علوی و فاطمی است که اینک همه اینها در وجود آن حضرت تجسم یافته‌اند؛ زیرا مهدی علیه السلام وارث انبیا و وارث اولیای الهی است و همه خوبی‌های آنان به او منتقل شده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره مهدی علیه السلام می‌فرماید: «أَشْبَهَ النَّاسِ بِي خَلْقًا وَ خُلُقًا»؛ ^(۷۸) او از نظر صورت و سیرت

از این میان، نهاد حکومت به دلیل وسعت قلمرو و دایره فرمان‌روایی، بیش از گروه‌های کوچک فرهنگی و هنری می‌تواند در مورد امام زمان علیه السلام فرهنگ‌سازی کند. شیوه‌های گوناگونی برای فرهنگ‌سازی وجود دارند که مهم‌ترین آنها فعالیت‌های رسانه‌ای است. دولت با استفاده از رسانه ملی و یا هر ابزار مناسبی که در اختیار دارد، در ارتباط با مهدی علیه السلام، می‌تواند به خوبی مردم را با آن حضرت آشنا سازد. مثلاً، ترسیم آینده درخشان عصر ظهور و برقراری حکومت مهدی علیه السلام می‌تواند عامل جذب توده‌های مردم به مهدی علیه السلام گردد. در این زمینه، آیات و روایات فراوانی وجود دارند که با تبیین و تحلیل درست آنها یا تدوین فیلم‌نامه‌های مناسب بر محور متون اسلامی، می‌توان به این کار پرداخت.

در روایت مفضل از امام صادق علیه السلام آمده است که آن حضرت فرمود: «إذا قام قائمنا تظهر الارض كنوزها حتی يراها الناس على وجهها و يطلب الرجل منك من يصله بماله و يأخذ منه زكاته، فلا يجد أحداً يقبل منه ذلك لاستغناء الناس بما رزقهم الله من فضله»؛^(۸۳) زمانی که قائم ما قیام کند، زمین ذخایرش را بیرون می‌اندازد تا در معرض استفاده مردم قرار گیرند. مردم از همدیگر می‌پرسند: با چه کسی صلح کنیم و زکات را به چه بدهیم؛ کسی را نمی‌یابند که از او قبول کند؛ چون همه مردم از فضل خداوند در غنای کامل زندگی می‌کنند. تصویر چنین فضایی یقیناً تأثیر بسزایی بر مخاطبان می‌گذارد.

۳. پرورش نیروهای مؤمن برای یاری مهدی علیه السلام: طبق روایات ظهور مهدی علیه السلام، حضرت اغلب یاران خود را از نیروهای موجود در این جهان تشکیل خواهند داد. همان‌گونه که رسول خدا صلی الله علیه و آله با همکاری یارانی که از نقاط مختلف جهان نزد آن حضرت گرد آمده بودند، قیام کرد و به تربیت مردم پرداخت. طبیعی است که آماده‌سازی

برقراری عدالت طراحی و به اجرا گذارده می‌شود که در عمل به گسترش ظلم و بی‌عدالتی منجر می‌گردد. در چنین اوضاع و احوالی، مردم از تمدن‌های حاکم بر جهان به ستوه آمده، ظهور یک منجی الهی را در دل می‌پروانند و شب و روز انتظار قدم او را دارند. اینجاست که روحیه پشتیبانی از مهدی علیه السلام تقویت و مردم هر روز بیش از گذشته خود را برای ظهور آن حضرت آماده می‌سازند.^(۸۰) بدین‌سان، وظیفه حکومت اسلامی است که مردم را برای چنین روزی آماده سازد. به فرموده برخی از بزرگان، «اصلی‌ترین وظیفه ما در زمان غیبت این است که چنان لیاقت و ظرفیتی در خود و جامعه خویش پدید آوریم که هر لحظه برای ظهور حضرتش آماده باشیم»^(۸۱) این کار وظیفه حکومت است که باید فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی را بدان سو جهت دهد.

۲. فرهنگ‌سازی برای مهدویت: هرچند فرهنگ به معنای عام آن، دارای عناصر عینی و ذهنی و مادی و معنوی فراوانی است که در یک جامعه وجود دارد و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود،^(۸۲) ولی پسوند «سازی» مفهوم آن را محدودتر و افزودن «مهدویت» قلمرو فرهنگ‌سازی را مشخص می‌کند؛ بدین معنا که باورها، ارزش‌ها، امیدها و انتظار به مهدی علیه السلام را وارد زندگی آن مردم می‌کند. فرهنگ‌سازی به معنای آشناسازی مردم با فرهنگ مهدویت، دامنه وسیع و گسترده‌ای دارد، به نحوی که همه فعالیت‌های مرتبط با مهدی علیه السلام را فرامی‌گیرد؛ از جمله فعالیت‌های فردی و هرکس هرکاری در زمینه معرفی امام زمان علیه السلام و برنامه‌های او انجام دهد، مشمول فرهنگ‌سازی مهدویت خواهد بود. فعالیت‌های نوشتاری، مطبوعاتی، هنری، سمعی و بصری، تبلیغاتی و امثال آن، همه بر محور ترویج فرهنگ مهدویت در حوزه فرهنگ‌سازی قرار می‌گیرند.

حضرت عدالت واقعی و جهانی محقق می‌گردد. اگر دولتی بخواهد در زمینه فراهم‌سازی مقدمات ظهور مهدی علیه السلام فعالیت کند، باید عدالت‌محور و عدالت‌گستر باشد. احادیث در این زمینه متعدد است و همه معصومان علیهم السلام هدف عمده نهضت مهدی علیه السلام را رهایی انسان‌ها از ظلم و فساد معرفی می‌کنند. جابر بن عبد الله انصاری از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کرده است که آن حضرت فرمود: «المهدی من ولدی اسمه اسمی و کنیته کنیتی، أشبه الناس بی خلقاً و خلقاً تكون له غیبة و حیرة تضل فیہ الامم، ثم یقبل کالشهاب الثاقب و یملأها عدلاً و قسطاً کما ملئت ظلماً و جوراً»؛^(۸۵) فرزندم مهدی علیه السلام هم‌نام و هم‌کنیه و از نظر آفرینش و اخلاق شبیه‌ترین مردم به من است. او غیبت طولانی خواهد داشت که بسیاری در آن زمان گمراه خواهند شد. آن‌گاه مانند شهاب ثاقب ظهور کرده، جهان را پر از عدل و داد خواهد کرد، پس از آنکه از ظلم و جور آکنده شده است.

از این‌گونه روایات برمی‌آید که برقراری عدالت، محور اصلی قیام مهدی علیه السلام است و آن حضرت برای مبارزه با ظلم و ستم مبارزه می‌کند. بر این اساس، تلاش برای استقرار عدالت اجتماعی یاری رساندن به نهضت مهدی علیه السلام و در واقع، زمینه‌سازی ظهور آن حضرت است؛ چراکه مهدی علیه السلام از فساد و بی‌عدالتی رنج می‌برد و هم‌اکنون نیز حامی کسانی است که در مسیر عدالت و رفع ظلم از جهان حرکت می‌کنند. کمک‌های امام زمان علیه السلام در گرفتاری‌های مسلمانان و شیعیان بسیار روشن است و نمونه‌های متعددی از امدادهای آن حضرت در حل مشکلات مختلف مردم به اثبات رسیده. به هر صورت، اجرای عدالت در جامعه زمینه‌سازی برای ظهور مهدی علیه السلام است.

۵. جلوگیری از خرافات در باب مهدویت: منظور از خرافات، افکار و اندیشه‌های نادرست نسبت به مهدویت است که

چنین نیروهایی مستلزم برنامه‌ریزی‌های درست در ارتباط با تربیت افراد مؤمن و فداکار برای یاری آن حضرت می‌باشد. این امر، از عهده هیچ فرد یا نهادی بر نمی‌آید، جز حکومت اسلامی که دولت مهدی علیه السلام باور می‌تواند با فراهم‌سازی مقدمات، گام‌هایی در این زمینه بردارد. بنابراین، مهم‌ترین وظیفه حکومت دینی پس از فرهنگ‌سازی، پرورش نیروهای مؤمن برای یاری مهدی علیه السلام و قرار گرفتن در کنار اوست. اگر همه کشورهای اسلامی به چنین کاری اقدام کنند، آرزوی دیرینه ظهور منجی جهانی محقق خواهد شد. البته، یاران واقعی مهدی علیه السلام که در اثر خودسازی و عمل به دستورات الهی بدان مقام رسیده‌اند، هر زمان در سطح جهان وجود دارند ولی کسی آنها را نمی‌شناسند.

براساس روایات اسلامی، اصحاب مهدی علیه السلام جای خاصی ندارند و به صورت ناشناخته در نقاط مختلف جهان زندگی می‌کنند و هرگاه ظهور محقق شد، نزد آن حضرت حاضر می‌شوند. امام صادق علیه السلام می‌فرماید: «إذا أذن الامام دعا الله باسمه (ای باسم الله الاعظم) فأتیحت له صحبته و هم اصحاب الألوية»: «فمنهم من یفتقد عن فراشه لیلاً، فیصبح فی مکه و منهم من یری یرسی فی السحاب نهاراً»؛^(۸۴) هرگاه به امام مهدی علیه السلام اذن ظهور داده شود، خدا را به اسم اعظمش می‌خواند، آن‌گاه یارانش نزد او حاضر می‌شوند و آنها صاحبان پرچم هستند. برخی آنها شب در بستر می‌خوابند و صبح در مکه حضور دارند و بعضی روز سوار بر ابرها خدمت امام علیه السلام می‌رسند.

۴. تلاش در تأمین عدالت اجتماعی: یکی دیگر از وظایف مهم حکومت اسلامی در عصر غیبت، ایجاد عدالت در جامعه است که این امر می‌تواند زمینه‌ساز ظهور مهدی علیه السلام باشد؛ زیرا براساس روایات معصومان علیهم السلام، قیام مهدی علیه السلام عدالت‌محور است و در حکومت آن

یا اینکه بجز شخصیت‌هایی که در روایات به عنوان اصحاب امام مهدی علیه السلام نام برده شده (مانند حضرت عیسی علیه السلام)،^(۸۸) افرادی را در زمره یاران آن حضرت قلمداد کنند. این‌گونه اظهارنظرها در باب مهدویت، افراط‌گرایی است و برخلاف صریح روایات معصومان علیهم السلام می‌باشد؛ زیرا احادیث مهدویت با صراحت بیان می‌دارند که زمان ظهور حضرت را کسی نمی‌داند، جز خدای تبارک و تعالی. هر زمان مشیت خدای متعال اقتضا کند، قیام مهدی علیه السلام محقق خواهد شد. احادیث در زمینه نامشخص بودن زمان ظهور مهدی علیه السلام فراوانند و از مجموع آنها چنین برمی‌آید که هیچ کس و حتی خود آن بزرگوار از زمان دقیق ظهور اطلاع ندارند. از این‌رو، در سخنان معصومان علیهم السلام آمده است که برای اصلاح فرج مهدی علیه السلام دعا کنید تا خداوند امر ظهور او را اصلاح نماید.^(۸۹) فضیل بن یسار گفت: به امام محمد باقر علیه السلام گفتم: آیا برای این امر وقتی تعیین شده است؟ فرمود: «کذب الوقتون، کذب الوقتون، کذب الوقتون»؛^(۹۰) کسانی که برای ظهور تعیین وقت کنند، دروغ می‌گویند. و این جمله را سه بار تکرار کرد. در یکی از توقیعات منسوب به امام زمان علیه السلام آمده است که آن حضرت فرمود: «واما ظهور الفرج فإینه الی الله عزوجل»؛^(۹۱) ظهور فرج منوط به اذن خدای - عزوجل - است. همچنین در توقیعی به آخرین نماینده خاصش علی بن محمد سمری فرمود: «فقد وقعت الغیبة التامة، فلا ظهور إلا بعد إذن الله تعالی ذکره و ذلك بعد طول الأمد و قسوة القلوب و امتلاء الارض جوراً»؛^(۹۲) غیبت کامل واقع شد؛ دیگر ظهوری نخواهد بود، مگر پس از اذن خدای متعال. این امر بعد از مدت طولانی هنگامی خواهد بود که مردم دچار قساوت قلب و زمین پر از ظلم و ستم گردند. اگر خدا بخواهد امر فرج مهدی علیه السلام را یک

رفتارهای انحرافی را در پی دارد. باورهای انحرافی در باب مهدویت از دیر زمان وجود داشته و افرادی ادعای مهدویت می‌کردند و بدین وسیله مریدانی را جذب نموده، به مال و منالی دست می‌یافتند. نمونه‌های بسیاری از این‌گونه افراد در طول تاریخ بوده‌اند و امروزه نیز هر از چندگاه کسانی چنین داعیه‌هایی را مطرح و خود را مهدی آخرالزمان قلمداد می‌کنند.^(۸۶) اگرچه مقابله با این افراد وظیفه عموم مردم و به ویژه روحانیت است، ولی حکومت اسلامی بیش از همه در این مورد مسئولیت دارد؛ چراکه حکومت به آسانی می‌تواند مدعیان مهدویت را سرکوب نماید و مردم را از دام آنها برهاند. خرافات در باب مهدویت به همین اندازه محدود نمی‌شود، بلکه انواعی گوناگون دارد؛ گاه برخی ادعای ملاقات با مهدی علیه السلام را سر می‌دهند و گاه کارهایی نظیر شفا دادن بیماران و امثال آن را تبلیغ می‌کنند. جلوگیری از این‌گونه فعالیت‌های خرافی که ادعایی بیش نیست، وظیفه حکومت دینی است. دستگاه اطلاعاتی دولت با جمع‌آوری اطلاعات دقیق و کافی از مخفیگاه‌ها، مراکز و تشکیلات مدعیان و خرافه‌گران مهدویت، قادر خواهد بود آنها را از ریشه متلاشی سازد.

۶ جلوگیری از افراط‌گرایی در باب مهدویت: در بسیاری از شهرها، محله‌ها، مناطق روستایی و جاهای مختلف، برخی رفتارهای افراط‌گرایانه نسبت به مهدویت وجود داشته و دارد که مناسب نیست چنین رفتارهایی از پیروان مهدی علیه السلام صادر شود. البته افراط‌گرایی در باب مهدویت جدا از خرافات نیست، بلکه نوعی رفتار خرافی است که از افراد خاصی با توجیه دینی صورت می‌گیرد؛ برای مثال، ادعای تعیین زمان یا مکان برای ظهور حضرت و ادعای اینکه آن حضرت در تاریخ مشخص و مکانی، غیر از آن مکان‌هایی که در بعضی روایات آمده،^(۸۷) ظهور می‌کند.

اسلامی، هرکدام به لحاظ تربیتی وظایفی نسبت به زمینه‌سازی ظهور مهدی علیه السلام دارند که باید به مسئولیت خود عمل کنند تا کم‌کم زمینه قیام آن حضرت فراهم گردد و محرومان جهان از انتظار رهایی یابند.

۶. نظر به آثار تربیتی باور به مهدویت و تبیین وظایف فرد، خانواده و حکومت نسبت به آن، پاسخ دو سؤال اصلی و با نقد دیدگاه‌های نادرست و بیان نظریه صحیح به دو پرسش فرعی نیز پاسخ داده شد.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- سید محمد مهدی خلیلی، آخرین تحول با حکومت ولی عصر علیه السلام؛ سید محمد کاظم قزوینی، الامام المهدی علیه السلام؛ کامل سلیمان، یوم الخلاص؛ سید اسدالله هاشمی شهیدی، ظهور حضرت مهدی علیه السلام؛ ناصر مکارم شیرازی، حکومت جهانی مهدی علیه السلام.
- ۲- شیخ عباس قمی، فرهنگ واژگان قرآن کریم، ترجمه غلامحسین انصاری، واژه «رب»، ص ۹۳.
- ۳- ابن منظور، لسان العرب، ماده «ربو».
- ۴- راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن الکریم، تحقیق عدنان داوودی، واژه «رب»، ص ۳۳۶.
- ۵- حسن مصطفوی، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، واژه «رب»، ص ۲۲.
- ۶- راغب اصفهانی، مفردات، ص ۳۳۶.
- ۷- ر.ک: سید مصطفی حسینی، معارف معارف، ج ۹، واژه مهدویت، ص ۷۱۱.
- ۸- علیرضا ابراهیم، مهدویت در اسلام و دین زرتشت، ص ۹.
- ۹- مصداق مهدویت و امام منتظر محمد بن الحسن العسکری علیه السلام است که روایات از رسول خدا صلی الله علیه و آله و ائمه اطهار علیهم السلام بر آن فراوانند.
- ۱۰- منظور از دیدگاه‌های برون‌دینی نظریه‌ها و اندیشه‌های بیرون از دین اسلام در سایر ادیان است.
- ۱۱- ر.ک: محمدرضا حکیمی، خورشید مغرب، ص ۵۲-۵۸.
- ۱۲- همان، ص ۵۳.
- ۱۳- همان، ص ۵۵.
- ۱۴- همان، ص ۵۷.
- ۱۵- ر.ک: سیدهادی خسروشاهی، مصلح جهانی، ص ۶۰.
- ۱۶- محمدباقر مجلسی، بحار الانوار، ج ۵۱، ص ۷۱.
- ۱۷- منظور از درون‌دینی مذاهب و اندیشه‌های موجود در داخل دین اسلام است.
- ۱۸- البته اندیشه مهدویت در مذهب تشیع مسلم و یکی از اصول

شبه اصلاح خواهد کرد. رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید: «المهدی منّا اهل البیت يصلحهُ الله عزوجل فی لیلۃ»؛ (۹۳) مهدی علیه السلام از ما خاندان است و خداوند - عزوجل - کار قیام او را در یک شب اصلاح می‌کند.

بر این اساس، ابراز نظر بی‌جهت در مورد امام زمان علیه السلام و تعیین وقت برای ظهور آن حضرت، به هیچ وجه درست نیست و اگر کسانی به این‌گونه شایعات پردازند برخلاف روایات معصومان علیهم السلام عمل کرده‌اند. وظیفه دولت است که با آنان مبارزه کند و از بروز چنین پیش‌گویی‌هایی جلوگیری نماید.

نتیجه‌گیری

از آنچه بیان گردید، نتایج ذیل به دست می‌آید:

۱. مهدویت، امر روشن و قابل تبیین بر اساس قرآن و سنت نبوی است و هیچ ابهامی در آن وجود ندارد؛ چه اینکه علی‌رغم القای شبهات گوناگون، مهدویت باوری در طول تاریخ تا به امروز از مسائل زنده دنیا بوده و تمام ادیان جهان در انتظار منجی عالم به سر می‌برند.
۲. دیدگاه‌های بسیاری در باب مهدویت وجود دارند که به برخی آنها اشاره شد و عقیده درست به ظهور مهدی علیه السلام همان است که قرآن و سخنان معصومان علیهم السلام بدان صراحت دارند.
۳. مهدویت باوری با تربیت رابطه عمیق دارد و آثار تربیتی متعددی بر این اعتقاد مترتب است؛ نظیر امیدبخشی نسبت به امنیت، عدالت، رفع تبعیض و رفاه و آسایش در حکومت مهدی علیه السلام.
۴. مبانی تربیت رفتار مهدی علیه السلام در اداره امور کشور جهانی عبارتند از: قرآن کریم، سیره رسول خدا صلی الله علیه و آله و عدالت محوری.
۵. انسان به تنهایی، نهاد خانواده و نظام حکومت

- مذهب و دین به شمار می‌آید و کتاب‌های متعددی در این زمینه تدوین شده که نیاز به ذکر آنها نیست و بیان نظریات علمای اهل سنت مهم است.
- ۱۹- لطف‌الله صافی گلپایگانی، *نوید امن و امان*، ص ۷۸.
- ۲۰- ر.ک: لطف‌الله صافی گلپایگانی، *منتخب الاثر فی الامام الثاني عشر*، ص ۳۲۰.
- ۲۱- مرتضی آقاچه‌رانی، *سودای روی دوست*، ص ۱۷ / لطف‌الله صافی، *نوید امن و امان*، ص ۸۵.
- ۲۲- ر.ک: لطف‌الله صافی، *نوید امن و امان*، ص ۲۳۸ / مرتضی آقاچه‌رانی، *سودای روی دوست*، ص ۱۸.
- ۲۳- ر.ک: سید مهدی العوادى النجفی، *المهدی و آخر الزمان*، ص ۱۷-۱۷.
- ۲۴- لطف‌الله صافی گلپایگانی، *منتخب الاثر*، ص ۳۴۲، ح ۱۰.
- ۲۵- ناصر مکارم شیرازی و همکاران، *تفسیر نمونه*، ج ۱۶، ص ۱۷.
- ۲۶- توبه ۳۳ / صف: ۹.
- ۲۷- اعراف: ۱۲۸.
- ۲۸- مرتضی مطهری، *قیام و انقلاب مهدی (علیه السلام)*، ص ۶.
- ۲۹- مادر امام مهدی (علیه السلام) به گفته همه تاریخ‌نویسان «نرجس» خاتون از تبار شمعون وصی عیسی بن مریم بوده است. (ر.ک: شیخ عباس قمی، *منتهی الآمال*، ص ۱۰۹۳).
- ۳۰- همان، باب چهاردهم، تاریخ حضرت حجة‌ابن الحسن (علیه السلام)، یک جلدی، ص ۱۰۹۲.
- ۳۱- خدامراد سلیمانی، *درسنامه مهدویت*، ص ۳۱.
- ۳۲- صف: ۸.
- ۳۳- سید هاشم بحرانی، *المحجة فیما نزل فی القائم الحجة*، تحقیق محمدمنیر میلانی، ص ۲۲۴.
- ۳۴- یوسف بن یحیی المقدسی الشافعی السلمی، *عقد الدرر فی احوال المنتظر*، تحقیق عبدالفتاح محمد الحلو، ص ۳۸.
- ۳۵- ر.ک: خسرو باقری، «آسیب‌شناسی تربیتی مهدویت»، در: *برترین‌های فرهنگ مهدویت در مطبوعات*، ص ۳۳.
- ۳۶- انبیاء: ۱۰۵.
- ۳۷- علی‌اکبر دهخدا، *فرهنگ لغت*، ج ۱۲، واژه «مبنی» / سید مصطفی حسینی، *معارف معاریف*، ج ۹، ص ۶۹.
- ۳۸- شاید این‌گونه مباحث درباره مهدی موعود مناسب نباشد، ولی نه از باب تعیین تکلیف، بلکه از باب اینکه این مطالب به عنوان برداشت‌هایی از سخنان معصومان (علیهم‌السلام) در پاسخ به برخی از سؤالات و شبهاتی که احياناً در زمینه رفتار آن حضرت خواسته یا ناخواسته از طرف کسانی طرح می‌شود، ارائه می‌گردد.
- ۳۹- محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۵۱، ص ۱۵۵-۶۵.
- ۴۰- ﴿وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتَضَعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أُمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ﴾ (قصص: ۵) می‌خواهم منت گذاریم بر جماعتی که ایشان را ستمکاران در زمین ضعیف گردانیده‌اند و بگردانیم ایشان را پیشوایان دین و بگردانیم ایشان را وارثان زمین.
- ۴۱- شیخ عباس قمی، *منتهی الآمال*، ج ۲، ص ۷۵۴.
- ۴۲- سید محمدکاظم قزوینی، *الامام المهدی (علیه السلام)*، ص ۵۱.
- ۴۳- فضل‌بن حسن طبرسی، *اعلام الوری*، ص ۴۳۱.
- ۴۴- همان، ج ۱۳، ص ۱۳۶.
- ۴۵- همان، ج ۲۵، ص ۱۱۷.
- ۴۶- مرتضی مطهری، *قیام و انقلاب مهدی*، ص ۷.
- ۴۷- مانده: ۹.
- ۴۸- توبه: ۷۲.
- ۴۹- نور: ۵۵.
- ۵۰- محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۵۱، ص ۹۰.
- ۵۱- همان، ص ۱۲۰.
- ۵۲- ملأ مهدی نراقی، *جامع السعادات*، ج ۱، ص ۸۵.
- ۵۳- سید محمدحسین طباطبائی، *شیعه در اسلام*، تصحیح محمدعلی کوشا، ص ۳۲۱.
- ۵۴- قصص: ۵.
- ۵۵- جابر انصاری از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) روایت کرده است که آن حضرت فرمود: «المهدی من ولدی اسمه اسمی وکنیته کنیتی، أشبه الناس بی خلقاً و خلقاً تكون له غیبة و حیرة تضل فی الامم، ثم یقبل کالشهاب الثاقب و یملأها عدلاً و قسطاً کما ملئت ظلماً و جوراً»؛ فرزندم مهدی هم نام و هم کنیه و از نظر آفرینش و اخلاق شبیه‌ترین مردم به من است. او غیبت طولانی خواهد داشت که بسیاری در آن زمان گمراه خواهند شد. آن‌گاه مانند شهاب ثاقب ظهور کرده جهان را پر از عدل و داد خواهد کرد، پس از آنکه از ظلم و جور آکنده شده است. (محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۵۱، ص ۷۲).
- ۵۶- همان، ص ۷۴.
- ۵۷- همان، ص ۷۴.
- ۵۸- سید محمد مهدی خلخالی، *آخرین تحول با حکومت ولی عصر (علیه السلام)*، ص ۱۵۵.
- ۵۹- محمدباقر مجلسی، *بحارالانوار*، ج ۵۲، ص ۱۲۲.
- ۶۰- همان، ص ۱۲۲.
- ۶۱- همان، ص ۱۲۵.
- ۶۲- همان.
- ۶۳- ر.ک: محمدحسن مظفر، *دلائل الصدق*، ترجمه محمد سمهری.
- ۶۴- محمدتقی مصباح، *آیین پرواز*، تلخیص محمدجواد محدثی، ص ۱۴۱.
- ۶۵- سید محمدحسین طباطبائی، *المیزان*، ترجمه سید محمدباقر موسوی، ج ۲، ص ۴۶۹.
- ۶۶- انبیاء: ۱۰۵.
- ۶۷- ر.ک: سید اسدالله هاشمی شهیدی، *ظهور حضرت مهدی (علیه السلام)*، ص ۲۰۹.
- ۶۸- راغب اصفهانی، *مفردات الفاظ القرآن*، واژه «دعا»، ص ۳۱۵.

- ۶۹- فضل‌بن حسن طبرسی، **اعلام الوری**، ص ۴۲۴.
- ۷۰- سیدرضا حسینی مطلق، **راه وصال**، ص ۸۰.
- ۷۱- ر.ک: شیخ عباس قمی، **کلیات مفاتیح الجنان**.
- ۷۲- علی نقی پور ظهیر، **برنامه‌ریزی آموزشی و درسی**، ص ۲۵-۲۶.
- ۷۳- محمدتقی مصباح، **آفتاب ولایت**، ص ۱۵۴.
- ۷۴- محمدامیر الناصری، **الامام المهدی**، ص ۲۸۱.
- ۷۵- ر.ک: خالد عبدالرحمان العک، **بناء الاسرة المسلمة**، ص ۲۴۱.
- ۷۶- ر.ک: جمعی از صاحب‌نظران، **تأثیر خانواده و مدرسه بر تعلیم و تربیت**، ص ۳۱۹.
- ۷۷- ر.ک: د. وسیم فتح‌الله، **تربیه الطفل للاسلام**، ص ۵۴-۶۲.
- ۷۸- محمدباقر مجلسی، **بحار الانوار**، ج ۵۱، ص ۷۲.
- ۷۹- همان، ص ۲۲۴.
- ۸۰- لطف‌الله صافی گلپایگانی، **نوید امن و امان**، ص ۱۴۳.
- ۸۱- محمدتقی مصباح، **آفتاب ولایت**، ص ۱۹۰.
- ۸۲- غلامرضا علی‌بابایی، **فرهنگ سیاسی**، ص ۴۰۷، واژه «فرهنگ».
- ۸۳- فضل‌بن حسن طبرسی، **اعلام الوری**، ص ۴۳۴.
- ۸۴- کامل سلیمان، **یوم الخلاص**، ص ۲۵۶.
- ۸۵- محمدباقر مجلسی، **بحار الانوار**، ج ۵۱، ص ۷۲.
- ۸۶- ر.ک: سید اسدالله هاشمی شهیدی، **ظهور حضرت مهدی (عج)**، ص ۱۸۲-۱۸۵.
- ۸۷- حدیقه‌بن یمان از رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نقل کرده است که آن حضرت فرمود: «بایع له الناس بین الرکن والمقام، یردالله به الدین و یفتح له فتوح، فلا یبقی علی وجه الارض الا من یقول: لا اله الا الله»؛ مردم در خانه خدا بین رکن و مقام با مهدی عج بیعت خواهند کرد. خدا به وسیله او دین را به صورت واقعی اش برمی‌گرداند و فتح‌هایی را در اسلام پدید می‌آورد، به نحوی که در زمین کسی باقی نمی‌ماند جز آنکه کلمه توحید را به زبان جاری می‌کند. (یوسف‌بن یحیی المقدسی الشافعی السلمی، **عقد الدررفی احوال المنتظر**، ص ۲۸۱).
- ۸۸- ابوسعید خدری از رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روایت کرده است که آن حضرت فرمود: «منا الذی یصلی عیسی بن مریم خلفه»؛ آن کسی که عیسی بن مریم عج در پشت سر او نماز می‌خواند، از ماست. (سید اسدالله هاشمی شهیدی، **ظهور حضرت مهدی (عج)**، ص ۳۴۷).
- ۸۹- امام صادق عج فرمود: اگر شما شیعیان نیز برای تعجیل فرج ما اینچنین به درگاه خدا دعا و تضرع کنید، هر آینه حق تعالی فرج ما را نازل خواهد کرد، ولی اگر چنین نکنید، این امر (غیبت مهدی ما) به نهایت خواهد رسید. (مرتضی آقانهانی، **سودای روی دوست**، ص ۸۴).
- ۹۰- محمدبن حسن طوسی، **الغیبه**، ۴۲۶ / محمدبن یعقوب کلین، **کافی**، ج ۱، ص ۳۶۸.
- ۹۱- محمدبن حسن طوسی، **الغیبه**، ص ۲۹۱.
- ۹۲- محمدبن حسن طوسی، **الغیبه**، ۳۹۵.
- ۹۳- فریده گل محمدی آرمان، **رسالت جهانی حضرت مهدی (عج)**، ص ۱۰۶، به نقل از: محمدباقر مجلسی، **بحار الانوار**، ج ۳۶، ص ۳۶۹.

منابع .....

- آقانهانی، مرتضی، **سودای روی دوست**، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۸۵.
- ابن منظور، **لسان العرب**، بیروت، دارصادر، ۱۴۱۶ق.
- اصفهانی، راغب، **مفردات الفاظ القرآن الکریم**، تحقیق عدنان داودی، قم، طلیعه نور، ۱۴۲۸ق.
- باقری، خسرو، «آسیب‌شناسی تربیتی مهدویت»، در: **برترین‌های فرهنگ مهدویت در مطبوعات**، قم، بوستان کتاب، ۱۳۸۲.
- بحرانی، سیدهاشم، **المحجة فیما نزل فی القائم الحجة**، تحقیق محمدمنیر میلانی، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ق.
- جمعی از صاحب‌نظران، **تأثیر خانواده و مدرسه بر تعلیم و تربیت**، تهران، انجمن اولیا و مربیان، ۱۳۸۴.
- حسینی، سیدمصطفی، **معارف معارف**، قم، صدر، ۱۳۶۸.
- حسینی مطلق، سیدرضا، **راه وصال**، قم، پارسایان، ۱۳۷۹.
- حکیمی، محمدرضا، **خورشید مغرب**، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چ هشتم، ۱۳۷۳.
- خسروشاهی، سیدهادی، **مصلح جهانی**، تهران، اطلاعات، ۱۳۷۲.
- خلخالی، سید محمد مهدی، **آخرین تحول با حکومت ولی عصر (عج)**، تهران، آفاق، بی‌تا.
- دهخدا، علی‌اکبر، **لغت‌نامه دهخدا**، تهران، دانشگاه تهران، ۱۳۷۳.
- سلیمان، کامل، **یوم الخلاص**، بیروت، دارالکتب اللبنانی، ۱۴۰۲ق.
- سلیمانی، خدامراد، **درست‌نامه مهدویت**، قم، انصارالحسین، ۱۳۸۵.
- صافی گلپایگانی، لطف‌الله، **منتخب‌الاثرفی الامام الثانی عشر**، تهران، مکتبه الصدر، بی‌تا.
- _____، **نوید امن و امان**، قم، نشر آثار آیت‌الله صافی، ۱۳۸۶.
- مظفر، محمدحسن، **دلایل الصدق**، ترجمه محمد سمهری، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۶.
- طباطبائی، سید محمدحسین، **المیزان**، ترجمه سید محمدباقر موسوی، قم، انتشارات اسلامی، بی‌تا.
- _____، **شیعه در اسلام**، تصحیح محمدعلی کوشا، قم، دارالتفسیر،

۱۳۷۹. - نراقی، ملّامهدی، جامع السعادات، قم، دارالتفسیر، ۱۳۸۱.
- ۱۳۹۹ق. - طبرسی، فضل بن حسن، اعلام الوری، بیروت، دارالمعرفة،
۱۳۸۵. - نقی پور ظهیر، علی، برنامه ریزی آموزشی و درسی، تهران، آگاه، چ بیست و چهارم،
- ۱۴۱۱ق. - طوسی، محمدبن حسن، الغیبة، قم، مؤسسة المعارف الاسلامیة،
۱۳۸۴. - هاشمی شهیدی، سیداسدالله، ظهور حضرت مهدی علیه السلام، قم، مسجد جمکران،
- ۱۴۱۹ق. - عک، خالد عبدالرحمان، بناء الاسرة المسلمة، بیروت، دارالمعرفة،
۱۳۸۲. - علی بابایی، غلامرضا، فرهنگ سیاسی، تهران، آشیان،
- بیروت، عوادى نجفی، سیدمهدی، المهدی و آخر الزمان، بیروت، دارالجنون للطباعة، بی تا.
- ۱۴۲۴ق. - فتح الله، د. وسیم، تربية الطفل للاسلام، بیروت، مؤسسة الرسالة،
- ۱۴۲۶ق. - قزوینی، سید محمدکاظم، الامام المهدی علیه السلام، بیروت، منشورات الفجر،
- انصاری، تهران، امیرکبیر، ۱۳۸۵.
۱۳۷۳. - قمی، شیخ عباس، فرهنگ واژگان قرآن کریم، ترجمه غلامحسین انصاری، تهران، امیرکبیر،
۱۳۸۵. - کلیات مفاتیح الجنان، قم، اسوه، بی تا.
۱۳۸۰. - منتهی الآمال، قم، هجرت،
۱۳۸۰. - گل محمدی آرمان، فریده، رسالت جهانی حضرت مهدی علیه السلام، قم، دارالنشر اسلام،
- ۱۴۰۳ق. - مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، بیروت، مؤسسة الوفاء،
۱۳۸۳. - مصباح، محمدتقی، آفتاب ولایت، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی،
۱۳۸۳. - آیین پرواز، تلخیص محمدجواد محدثی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی،
۱۳۸۶. - مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، مرکز نشر آثار علامه حسن مصطفوی،
۱۳۸۵. - مطهری، مرتضی، قیام و انقلاب مهدی علیه السلام، تهران، صدرا،
۱۳۷۳. - مقدسی الشافعی السلمی، یوسف بن یحیی، عقد الدرر فی احوال المنتظر، تحقیق عبدالفتاح محمد الحلو، قم، نصایح،
- ۱۴۱۶ق. - مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الاسلامیه،
۱۳۶۲. - حکومت جهانی مهدی علیه السلام، قم، نسل جوان،
۱۳۸۰. - ناصری، محمدامیر، الامام المهدی، بی جا، المجمع العالمی للتقرب،
- ۱۴۲۸ق.